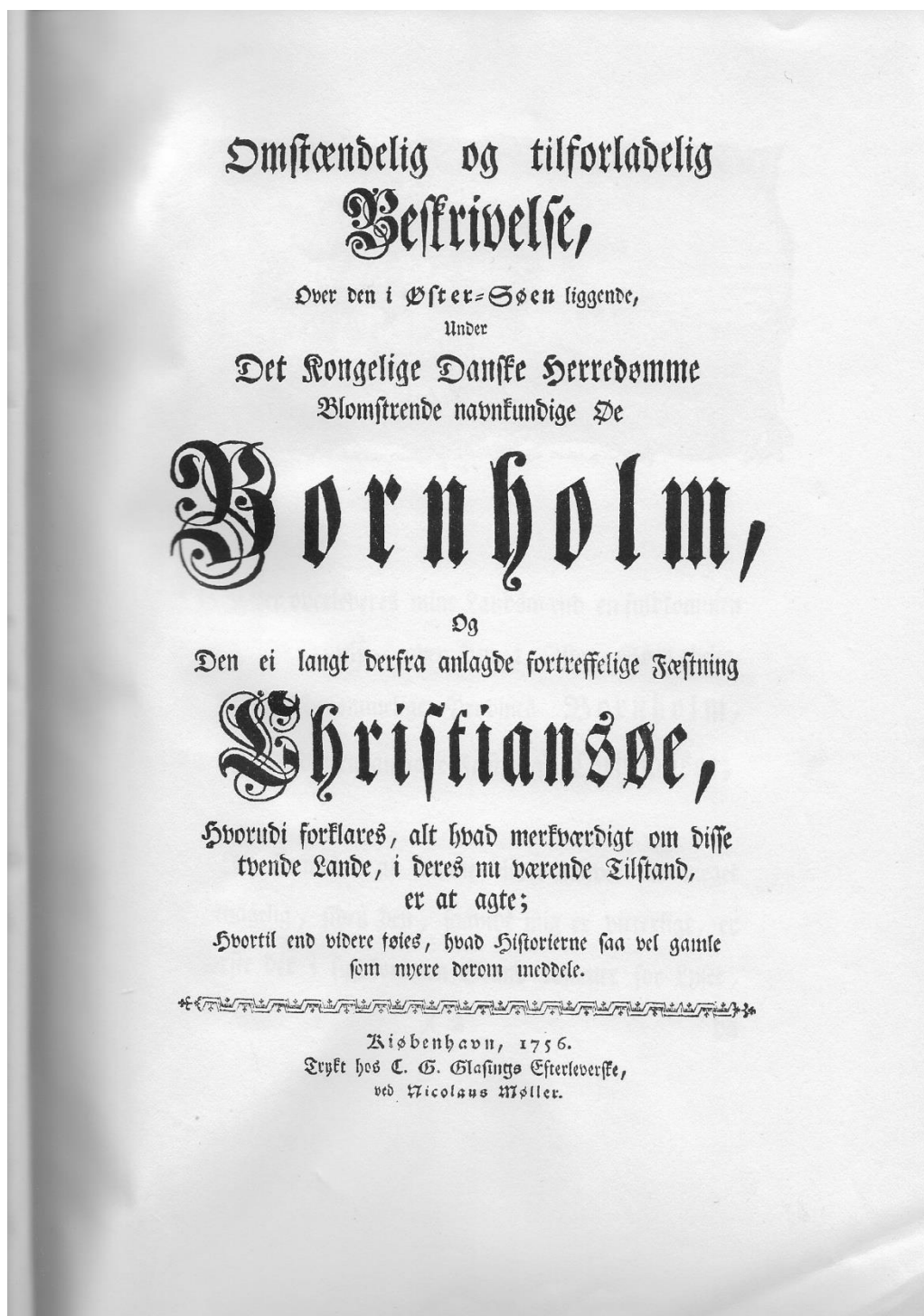

Del II

Vester-Herred. Vester-Herred har fire Kirke-Sogne, nemlig: Nicolai, Nilai, eller saa kaldede Nye Larsker, Knudsker, Nyeker og Vester Marker-Sogn.

Nye Larsker-Sogns Kirke, (som den urettelige kaldes;) Thi Nilaus Kirke-Sogn eller Sancti Nicolai, er den rette Navn (67) efter gamle Skrifter af 1528. 1530.;) er i en Cirkel-Rund Figur, ligesom Øster Larsker-Kirke, og næsten af lige Skabning som den; Dens Afbildning sees i Grundtegning og Opstalt

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

paa TAV. II den er af huggen Kampe-Stene bygget, har tvende Hvelvinger, en over den anden, Midt i Kirken staaer en rund masiv Pille, som hiælper at bære bemelte tvende Hvelvinger.

Alter-Tavlen i denne Kirke er af glat Træ-Arbeide, udziret med Maling og Forgyltning, derpaa læses denne Inscription:

Hæc Tabula renovata est Gubernatore Joh. Gotfr. Von Schepele; Præsecto Joh. Christiano Urne, Episcopis Petro Hersleb & Ludovico Harboe; Præposito Jano Thanch, Pastore Joh. Severino Whitte. Anno MDCCLIV.

Paa en Tavle ved Alteret læses følgende Opskrifter:

Anno 1619 døde Sal. Anders Michelsen, Sogne-Præst til Nye lai Kirke.

Anno 1638 døde Sal Hr. Baltzer Thomesen, Sogne-Præst til S. N. Kirke.

Credo videre Bona Domini in Terra Viventium

Mento Deo desixus Janus Joh. Kysiur Selandus, nat. 1609.

Paa Mesing Fadet i Funten, som rimeligen i fordom Tider til anden Brug har været forfærdiget, læses disse Ord:

Marcus Tullius Cic. Procons.

Paa den Vestre Kirke-Muur læses denne Skrift:

Ao 1661. Paaske Mandag, falt den Vestre Muur ned uden til ved denne Sancte Nicolai Kirke, som kostede 400 Slette Daler igien at opbygge, og da var den Hæderlige og Vellærde Mand, Mads Michelsen, Sogne-Præst, som døde den 30 Sept. AO 1663 og Velagte Mand Mads Hinse Kirke-Væger. (68)

Paa en Fane, som hænger i Kirken staaer denne Skrift:

Herunder hviler Hans Kongel. Maysts. Til Danmark og Norge Bestalter Capitaine ved det tredje National Compagnie her paa Landet, Velædle Sal. Hans Kofoed Hansen til Myregaard, fød Ao 1655, tient for Under- og Over-Officier her paa Landet Bornholm udi 54. Aar, døde Ao 1728 udi hans Alders - - Aar.

Paa Kirkens Pulpitur staaer:

Hvad Sted du udi Kirken har, hvor du dig end vil sætte
Ved Gulvet eller Hvelvingen, du vist maa vide dette,
At om du ey dit Sind, din Lyst, fra Jorden faaer opdraget
Til Himmelen og Herrens Ord, da bliver du bedraget.
Flyv derfor op i Jesu Navn, med Siel, med Sind og Hierte
Til Livets Vey til Himmelen, tænk paa din Synd med Smerte.
Gak hen til Jesum søg i ham, din Fred, dit Liv, din Ære,
See! Dette er, alt hvad du har, af Ordet har at lære.

Paa den største Klokke staaer:

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Mathias Benningk me secit; Laudate Deum in
Cimbali bene Sonantibus: jubilationibus, Ao 1580.

Paa den liden Klokke:

Kong FRIDERICH den Fierde, Gouverneyr Voldemar Reetz, Sogne-Præst Herman
Jørgensen Sode, paa Bornholm.

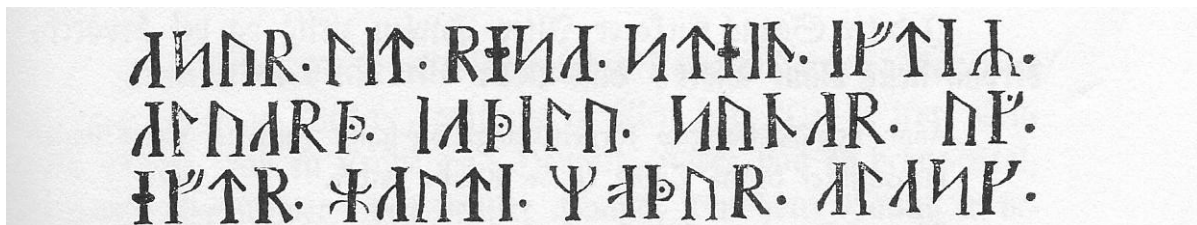
Naar Klokken klinger høyt, I tør ey blive bange,
Men tænker, Tiden er til Herrens Huus at gange:
Thi Herren kommer snart med sin Basune-Lyd,
Og vækker os af Støv, til evig Himmel-Fryd.

Paa en liden Liig-Steen paa Kirke-Gaarden staaer:

Arida Petræi tenet hic Lapis ofsa Parentis
Et Natae, qvorum spiritus astre fivent!
Hensøvnede - - 8. Septembr. (69)

TAV. V. Fig. 3. I Vaaben-Huset i denne Kirke, ligger en gammel Steen med Runisk Skrift, af saadan Dannelselse, som paa TAV. V. ved Fig. 3. forestilles, hvis Størrelse kan skiønnes af den paa samme Blad staaende Maale-Stok.

Fig. 4. Udenfor Kirken findes atter ved Vaaben-Huset en anden, ligedan merkværdig gammel Steen, hvis Afbildning og Skrift sees paa samme TAV V. ved Fig. 4. Men Worm og jeg kommer lige saa lidet overeens med Skriftens Aftegnelse paa disse tvende Stene, som ved den først bemelte ved Øster Larsker-Kirke. Jeg vil derfor indrykke Skriften, saaledes som Worm anfører den, overladende til andre at skiønne, hvilken af Copierne er den retteste. Saaledes beretter han, at Skriften paa Fig. 3. er denne:

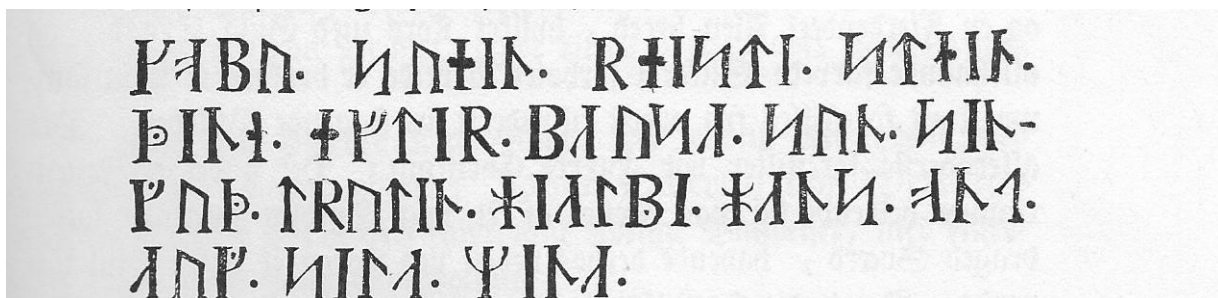

Asur lit resa Stein eftir Alvard jadilu funar ug

Eftir Hauti modur Alask.

Asur lapidem erigi curavit Ilvardo jadilu filio & Hautæ Matri Aslaci.

Skriften paa Fig 4 anfører han saaledes:

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

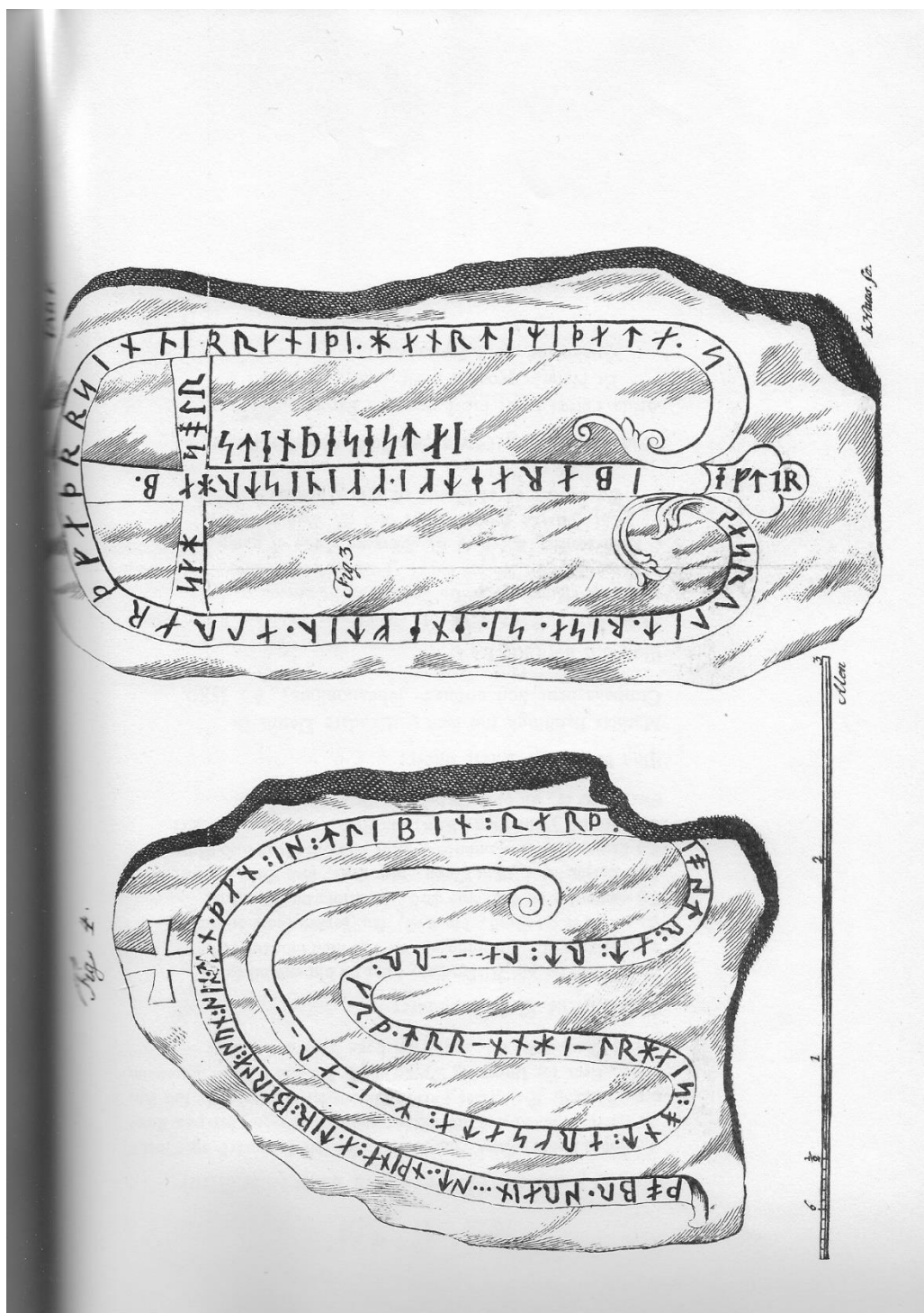
Kobu svein reisti Stein dine eftir Bausa sun sin Gud Trutin hialpi hans ant aug fila mina. (70)

Kobu Sveno Lapidem hunc posuit Bauso Filio suo-Bone Deus juva eius spiritum & anamam meam.

Om de øvrige Ord, som sees paa Stenen, melder Worm intet, men Resenius i hans Manuscript antegner dem saaledes:

Idanis Tubim vard is rostu aolla.

Men deres Udtolkning overlader jeg til andres Efterforskning.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Knudsker-Sogn, I Knudsker Sogn ligger Landets Hoved-Stad Rønne, om hvilken, saa vel som de øvrige Kjøbstæder, videre her neden skal tales.

I dette Sogns Kirke er Alter-Tavlen zirlig og vel bevaret, derpaa læses blant andet, disse Ord:

Anno 1596, da gav Jörgen Gagge og hans Hustrue Mette Peder Hansdaatter denne Tavle til St. Knuds Kirke.

Begge Givernes Vaabener staaer der ved udhugne.

Messe-Haglen er meget gammel, og den rareste og kostbareste paa Landet, er ventelig en Rest endnu fra de Romerske Catholiske Tiders Pragt; Den er af blaa Fløiel, med store derudi vævede Blomster af Guld, derpaa er syet et Kors, over to Alen lang, og en Fierdendeel Alen breed, hvilket Kors med Guld-Traad, og allehaande farvede Silker i forhøiet Arbeide er broderet; Paa samme Kors forestilles fra øverst til nederst fire staaende Billeder. Det allerøverste forestiller vor Herre Christum; Det andet er Fruentimmer heldende sig paa Fæstet af et paa Spidsen staaende langt drages Sværd, havende derhos neden ved Foden et halvt Hiul liggende; Det tredje forestiller ligeledes et Fruentimmer, med en oplukket Bog i den høire Haand, og i den venstre et Sverd igiennem Brystet; Det fierte og allernederste, er og et Fruentimmer med en (71) Spand i den høire Haand; Paa høire Side af Christi Billede atter et Fruentimmer, holdende en Kølle paa Skuldrene: Paa venstre Side, et andet Fruentimmer, holdende et Taarn; Yderst paa høire Side en Mands Person, holdende i høire Haand en Biskops Stav, og i den venstre Haand et Riis; Og endelig yderst paa venstre Side, en Biskop med sin Stav i den ene, og en Kirke med Taarn paa, i den anden Haand; Klæderne af alle disse Figurer ere overmaade nette, med allehaande farved Silke udsyede, og hisset og her sees endnu nogle ægte Perler tilovers, af de, hvormed de have været udstafferede; Men ellers findes derpaa hverken Navn, Vaaben, Aars-Tal eller andet Kiendetegn, hvoraf dets Alder kunde sluttes og skjønnnes.

I en liden Niche eller Huulning i Kirke-Muren, staar et af Træ udhugget Billede, omtrent to Alen høi; Det er iført Kongelig Dragt, har en Krone paa Hovedet, sidder paa en Lehne-Stol, og holder fire Kugler i den venstre Haand, den høire Haand er beskadiget, men synes at have været opløftet og have baaret et Scepter.

Efter gamle Folkes Sigende, skal denne Niche tilforn have været tillukket med Døre for; Billedet skal forestille St. Knud, som Kirkens Patron, det er forsynet med et vældigt Skiæg, som naaer langt ned paa Brystet, og er ellers over og over sterk forgyldt.

Paa den Nordre Kirke-Muur sees endnu heel tydelig med smukke Vand-Farver udført: Johan Diderich von Wetbergs og Frue Sidsele Grubbes fuldkomne Adelige Vaabener, med Aars-Tal 1685 samt hans Symbolum:

Arte & Marte, per utraqve Virtus. (72)

Næsten midt i Kirken paa Muren, sees atter tvende Vaabener, ligeledes med Vand-Farver malede, som man slutter at være den gang værende Ober-Commandant og Amtmand Løwenhielms og Frues Vaabener; Oven over staaer Kong FRIDERICH den Tredies Chifre.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Tæt ved paa samme Muur sees atter tvende Vaabener, det paa høire Side er ukiendeligt, det paa Venstre Side har en forgyldt Stierne i hvidt Feldt; Navn eller Aars-Tal findes ei derved, alleneste disse Ord ere kiendelige:

Nec temeré nec timide.

Man slutter, at det er Amtmand Holger Rosencrantzes og Frue Lene Gyldenstiernes Vaabener. Oven over er Kong CHRISTIAN den Fierdes Chifre, med den Kongelige Krone over.

Paa Pulpituret i Kirken læses denne Skrift:

Anno 1639 den 8de Junii er denne Lægtere mod Kirken formalet, Konning CHRISTIAN den Fierde regierede; Slots-Herre Holger Rosencrantz, Bispen Doctor Peder Winstrup, Provsten Jens Pedersen, Sogne-Præsten Laurs Olsen, Skolemesteren (Rector Scholæ) Rasmus Raven, Kirkeværgere Mads Jensen og Rasmus Pedersen.

Her findes og paa Muren optegnet, hvor mange Mennesker der døde paa Bornholms Land i hver Sogn i Pestens Tider, baade i Aaret 1618 og i 1654, men som sligt og forekommer ved Rønne-Kirke Beskrivelse, saa gaaes det her forbi.

Paa adskillige Steder imellem Rønne og Hasle findes Mængde af Steen-Kul, som vel til Smede-Arbeide ere utienlige, men til anden Brug og Brændsel derimod meget skønne. (73)

Paa Seier-Gaards Grund, tæt ved Rønne, findes Terra Sigillata alba, som er meget skøn, og tiener og som en fortreffelig Bolus.

Ved saa kaldede Rønne Castel findes imod Søen Arena Farinæ, eller Meel-Sand, som til Glasur er meget skøn.

Nyker-Sogn, eller Nøker-Sogn, men rettere Nye-Kirke-Sogn, har sit Navn derfra, at Kirken skal være sildere bygget, end alle øvrige Kirker paa Landet, og følgelig skal være den nyeste af dem alle, og er uden Tvivl den samme, som circa 1530 i et Document kaldes Alle Helgens Sogn. Kirken selv er den tredje paa Landet, af rund Skabning, og sees en Aftegning deraf, i Gund og Opstalt, paa TAV VI.

Paa denne Kirkes Altere, Prædike-Stol og Funt, findes et andet end sædvanlige Ornament; Aleneste er Kalken paa Alteret merkværdig, i Henseende til dens Alder; Paa dens Fod sees et lidet Crucifix af Sølv forgyldt, som er heftet fast til Foden, derunder staaer et Hierte, og derpaa en Figur, som af et Spænde, eller en Huus-Gaul, der formodentlig skal være de Koefoders Vaaben;

Paa venstre Side af Crucifixet læses med afbrudte Munke Bogstaver disse Ord:

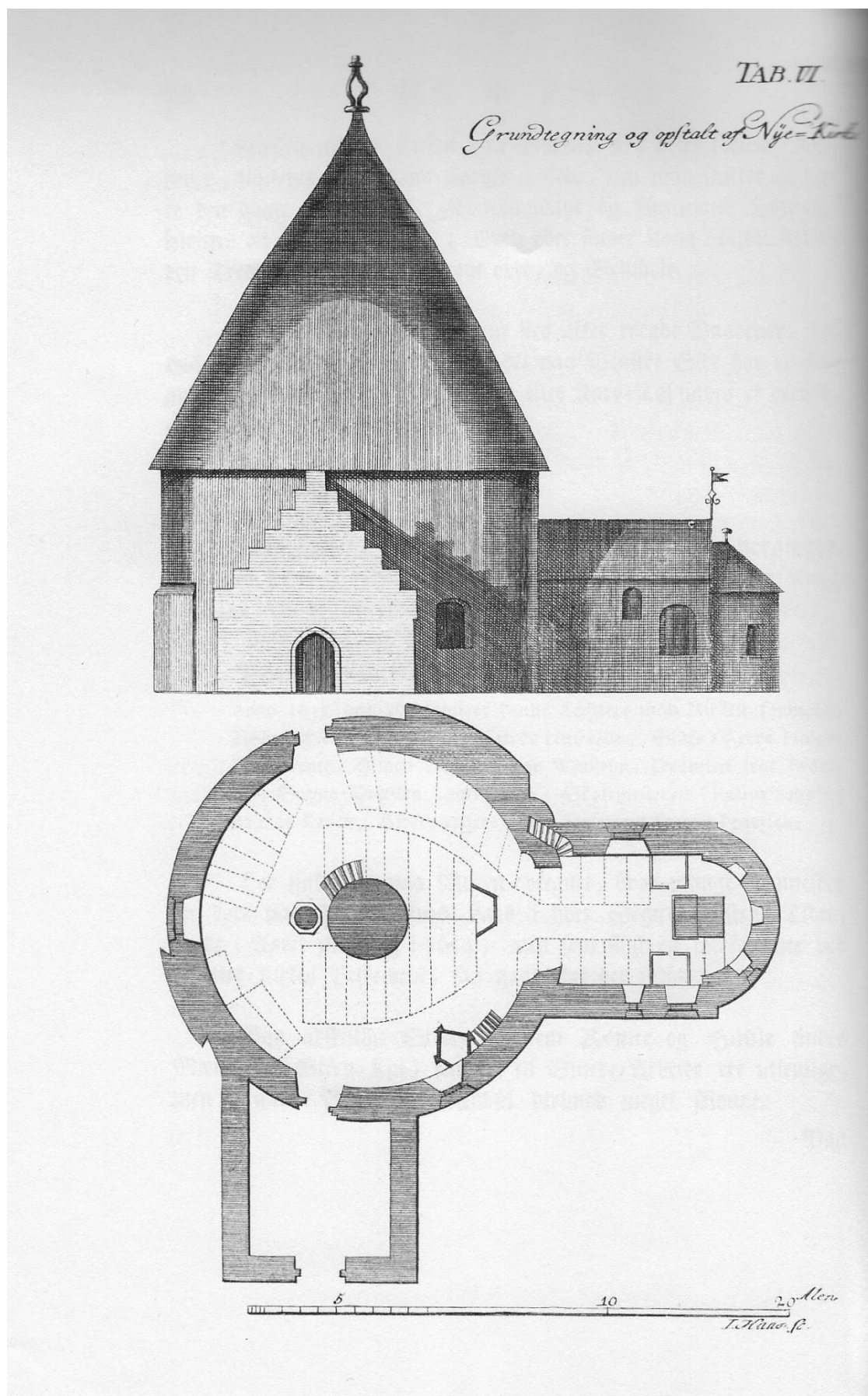
Orate pro anima ejus.

Paa fire Knapper, som ere paa Kalken, staaer paa hver i sær et Munke-Bogstav, som er: J. N. R. i. e. Jesus Nazaræus Rex Judæorum.

Paa Randen af Foden staaer med abbrevierede Munke Bogstaver

Domina Cicilia dedit hunc Calicem Ecclesiæ omnium Sanctorum. (74)

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Af hvilken Inscription man maatte slutte, at Kirken i fordum Tider har været dediceret til alle Helgene, ligesom Resenius i hans Manuscript forklarer; Skiønt andre mene, at den har haft en særdeles Helgen eller Patron, hvis Hoveds Afbildning man troer at være et, som endnu sees at staae paa Taget over Choret, havende en Hat af Blye paa Hovedet.

Paa Mandfolke Pulpituret i Kirken, sees Christi hele Lidelses Historie afmalet, og paa Qvindfolke Pulpituret, en Pillegrims Vandring til Guds Rige, emblematiske forestillet, og under hver Forestilling findes en kort Sentents i Vers forfattet.

Den emblematiske Maling paa Fruentimmer Pulpituret, bestaaer af efterfølgende sex Sind-Billeder, med deres Inscriptioner saaledes:

1. Sees Christus at løse en tung Byrde af et bøied Menneskes Ryg; Derved staaer en Lyse-Stage med Lys paa, som antændes af et Lys fra Himmelen; Bag ved holder et knælende Menneske sig til Frelseren:

Hærræn Troens Lys antænder
Jesus Byrden løfter af
Vel far, hver til Gud sig vender,
Og ham følger til sin Graf.

2. En med Sværd og Skiold bevæbnet Krigsmand, beskydes af Satans Pile. I Skioldet staaer J. H. S. ∞: Jesus Hærræns Søn; Midt for sees et aaben Telt, hvorudi ligger et sovende Menneske; For Teltet staaer Jesus til Vagt; Bag ved ledes et Menneske af tvende Engle.

Strid mandig imod Satans Pile,
Han dig søger fiern og nær, (75)
Saa skal du hos Gud faae Hvile,
Ledes frem af Engle-Hær.

3. En Qvindes-Person i stadselige Klæder, med tvende hos sig staaende Pige-Børn, ligeledes udstafferede; Oven over sees den Hellig Mand, udi nogle sig aabnende Skyer, og omgiven af en Skare Helgene; Bag ved præsenteres en Mand, nagled til et Kors, hvorpaa et Øie er hæftet, samt et Øre og Hierte; Derhos staaer Jesus i en Have.

Du arme Verdens Barn belee
Mig, villig som afsiger
Ald syndig Lyst, min Frelsere
Dog mig at hielpe siger

4. Et Hierte, og en Pose med Penge udi imellem en Engel og Dievelen. Derved dorestilles Jesus, som et Vin-Træ, i hvis Grene sees Mennesker, som skyde Grene og Frugter fra sig, hvoraf en Nedfalde trædes paa af Dievelen. Bag ved sees Frelseren drage Klæderne af et halvt nøgent Menneske

Jesus Viin-Træ Frugter drager
Frugt bær og hver Siel i Gud,

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Ham giv Hierter, som da mager
Du for ny fra Synd gaaer ud.

5. Nogle andægtige Tilhørere, som omsavnes af Engle; Derved sees Frelseren paa en Prædike-Stol, derunder staaer en Hund og en Soe; Bag ved sees Dievelen udi afskydelig Slanges Lignelse, iblant nogle udpyntede Mennesker:

Selv Jesus Ordet før,
Endeel det glad annammer,
Som Hund og Soen gjør
Endeel og prægtig brammer (76)

6. En paa Sengen liggende bodfærdig døende Syndere; Ved Sengen sidder en Præst; Omkring staaer Engle. Derved sees en Stige, hvorpaa nogle Engle opstige til Himmelen. Bag ved ligger en Riig og Ugudelig paa en stadselig Seng, derover sees en Lyse-Krone, derunder Helvedes aabne Strube; Næst ved en Liig-Kiste, og Døden med sin Lee, og omkring ham Dievelen.

Ved Døden Fromme faer
Her fra til Himlene;
De Onde Dievelen taer
Med sig til Helvede.

Paa den ene Ende af samme Pulpitur, staaer vores Allernaadigste Kong FRIDERICH V. samt Dronning LOUISES Chifres med Krone over; Bag paa staaer følgende:

Lad føde Jesu her
Din Aand hvert Hierte røre,
Der hid opgangen er,
Det hellig Ord at høre,
At de med Siel og Sind
Det maatte saa betragte,
De nøye legger Vind
Paa Herrens Bud at agte.

Sov her ey Menneske,
Da Satan dig antaster,
Den Siele-Fristere,
Med Syndens Lyst og Laster;
Men flittig vaag og beeb,
At du kand vel bestride
Hans Underfundighed,
Og undgaae Siele-Qvide.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Nederst paa læses, naar Pulpituret er bygt:

Da Sytten Hundrede og Syv og Fyrgetive
Mand efter Christi Dag Aar talte og lod skrive,
Har Kirkens Indkomst her, for Qvinde-Kiønnet bygt,
Eet Lægtere, som før i Stolene blev trykt.
Af Gersdorps Byrd og Blod Stiftamtmand var udkaaren.
Den Bispe-Kaabe da, blev af Per Hersleb baaren,
Vor Commandant var af de Krusers Ord og Æt,
Det Amtmands Enbed af Hr. Urne blev forret. (77)
Vor Femte FRIDERICH DA Regimentet førte,
Som Fædres Konge-Stoel, og Cronens Arv tilhørte, LOUISE Dronning var de
Tvilling-Riger troe,
Der kom fra Engeland til Dannemark at boe
Provst Jens Buchhaue da vor Kirke visiterte,
Guds Ord i Nyker-Sogn, den Tiid Per Nernholt lærte
Og Christian Wiibe var Nye-Kirke-Sogne Degn,
Toer Hansen Kirke-Værg var og i samme Egn.

Ved Trappen læses disse Riim:

Hver som gaaer ad denne Steje,	Da dig Jesus ey vil kiende,
Savne huld din Siele-Ven,	For sit Barn og kiere Ven,
Troe paa alle dine Veje	Men paa Dommens Dag bortsender
Luurer stedse Dievelen,	Fra sit blide Ansigt hen.
Vil du anden Vey henvandre.	Naar du atter gaaer tilbage
End din Jesus viser dig,	Glem ey, hvad du hørte her,
Vil du ey dit Liv forandre	Ellers Sathan snart vil tage
Fra ald Ondskab, List og Svigt.	Ordet, skjønt det dig var kier.
Tænk imens du Ordet hører	Der hvor evig findes Vaade,
Paa din Jesu Kierlighed,	Der hvor pines Dievlne,
Veyen hen til Livet fører,	Der hvor meer ey faaes Guds Naade,
Er i hannem dig bereed	Hvor er idel Ach og Vee.

Paa den Side af Mandfolke Pulpituret, som vender imod Prædike-Stolen, findes malet Passionen, deels udi Ses Sectioner. I den første forestilles Jesu Kamp og Sved i Gethsemane; I den anden forraades og fanges Jesus af Juda og hans Medfølgere; I den tredje fremstilles Jesus i Caiphæ Sal; I den fierte føres Jesus fangen for Pilati Dom-Stol; I den femte hustryges Jesus, og i den siette forestilles Jesus korsfæst paa Golgatha; Under hvilke læses disse Riim: (77)

Til første Section:

Betænkt og overvey, hvor Jesus maatte svede,
Synd-sikker arme Siel, i Kampen for dig Blod,
Vend om fra Mørkets Vey, did Satan dig vil lede
For Synd betimelig viis Herren Pligt og Bod.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Til anden Section:

Førræder Judas med den onde Jøde-Skare
Før Jesum fangen hen for store Præste-Raad
Hver Skalk ham skielder, flaaer, og ingen sig vil spare
For at forhaane ham, med Ord, med Raad og Daad

Til tredje Section:

Agt paa, hvor Præsterne fra Ret og Skiel sig vender,
Og Jesum uden Sag fordømmer pludselig:
I Satans Snare de velvilligen henrender
Og ligner Dievelen i Vanart, List og Svig

Til fjerde Section:

For at paa Hedensk Viis, faae Jesum bregt af Dage,
Pilatum sørger trædsk den onde Præste-Flok,
Som en Misdædere de Jesum haart anklage,
Og vil at deres Ord skal være Vidne nok.

Til femte Section:

Pilatus aabenbar vandt, Jesus var uskyldig,
Derom hans Hustrue ham Advarsel forud gaf;
Dog i sin Dom ansaae han Præste-Klagen gyldig,
Og i Strids-Knægtes Vold gav Jesum hen til Straf.

Til Siette Section:

Det var for Syndens Skyld vor Jesus blev hudstrøgen,
Den Torne-Krone bant Guds Buds Ulydighed
Dermed paa Korsets Træ vor Jesus hængte nøgen
Af Spot, dog sine Børn til evig Salighed. (79)

Paa den ene Ende findes Kong FRIDERICH den Femtes, paa den anden Dronning LOUISES Navn,
i forgyldt dobbelt Træk med Krone.

Beg paa Mandfolke Pulpituret læses følgende Riim:

Gid med Ærbødighed
Guds Ord maa her paa høres,
Tilhørerne i fredag Af Manden hid maa føres.
Vil du ey vogte dig,
Troe du forager andre,
Ved du saa dristelig
I Daarlighed tør vandre

Skye her ald Leeg og Kiv,
Du unge Menneske,

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Dig til sin Tidsfordriv,
Søger den Friskere.
Du ey i Tempelen,
Hvor samles Guds Børns Skare
Med deres Siele-Ven
Fra Ondskab dig vil vare.

Hør til giv Agt og beed,
Gud selv dit Hierte røre,
Og dig til Salighed
Paa Livets Vey henvføre.

Nederst paa Mandfolke Pulpituret, læses Aars-Tallet, naar det er bygt, i følgende Riim:

Det Jubell-Aar Gud gab Kong FRIDERICH den Femte
Ved Dronning LOUISE, og Rigerne bestemte
En Cron-Printz CHRISTIAN af Ædle Konge-Par,
Da Kongens første Søn af GUD henkaldet var.
Hr. Conradt Reventlau Stiftamtmands Embed førte,
Til Siællands Bispe-Stol Hr. Hersleb end da hørte
Og Ludvig Harboë, som begge paa engang
Bisp-Embed forestod, med lige Magt og Rang.
Lands Prouste-Embede Hr. Jens Buchhave førte,
Af Hr. Per Bernholt vi end da Ordet hørte,
Og Vibe forestod, som før sit Degne-Embed,
Thor Hansen Kirke-Værg, var og paa samme Stæd (80)

Er dette Pulpitur udvider og giort større
Der over Hundret Aar der havde staaet føre
Da af Patronerne dets Skjøning var samtykt
Det gamle blev nedbrudt, det nye igien opbygt.
Endda var Commandant med Renomée og Ære
Hr. Jörgen Kruse som sit Sværd forstoed at bære,
Og Jörgen Christian de Urne Amtmand var
Der uden Hyklerie en snild Mands Rygte bar.

Ved Trappen til Mand-Folke Pulpituret, læses følgende Riim:

Enhver som stiger op paa dette Pulpitur
Vend Sind og Tanker bort, fra andre Ting til Gud,
Med Troens Øyne skue din Siæle Frelsere
Søg ham din Lives Tid at følge ind og ud.
Ærbødig stille Agt paa Ordets Tienere
Der gaaer i Herrens Navn at vise Livets Vey;
Thi græder for sin Synd din Siæle Sørgere

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Troe det, o Syndere! Dig Gavn tilfører ey.
Imens du Ordet hør, agt nøye dine Tanker
At holde dem til Bøn og til Aarvaagenhed;
Thi slager de omkring og udi Sindet vanker
Faar du aleene Lyst til iidel Daarlighed.
Én skiden Vaade faaer, den Jesu Naade favner
I ald sin Kildring Lyst og syndig Tidsfordriv,
Der Kiødet fryder vel men Siælen intet gavner,
Hvo vel vil fare fast, ved Jesu lære bliv.
Naar du Guds sande Ord o! Syndere foragter
Forlader dig igien den hulde Siæle Ven,
Med Gierrighed, Vellyst og Stolhed eftertragter
At faae i sine Kløer, dig stedse Diævelen.
Men de som Jesu Ord høyt elske, Gud vil tage,
Der hvor for Uroe dem, skal gives Roe og fredag
Der hvor ey Synden meer da Siælene kand nage,
Der hvor Gud glæder dem, med ævig Salighed (81)

Paa en, paa Kirke Væggen, ophængt Tavle, sees en Optegnelse paa Præsterne til Nye-Kirke, som have været siden Lutheri Tider; Derunder staaer disse Linier:

Med møye Præsters Navn, her læses, har jeg føget
Der for mig været har i Nyekier Meenighed
Min Eftermand gjør vel, at see det Tal forøget
For Efterkommerne paa dette Brev og Stæd.

Prædike-Stolen er oven paa Cornichen, forsynet med et af nu værende Sogne-Præst Hr. Bernholt foræret Time-Glas, og paa en liden Tavle derved staaer følgende Ord:

Glasset rinder
Tiden minder
Stedse vi bortfare skal
Hielp os milde
Jesu lilde
Vel fra denne Jammerdal.

Her ere og trende Faner i Kirken ophængte, paa den ene læses denne Skrift:

Her under hviler Hans Kongel. Mayest. Til Danmark og Norge Velbestalter Capitaine ved det Fierde National Infanterie Compagnie til Fods, Velædle og Mandhaste Morten Mogensen Nyker til Syndergaard, fød 1651 forestilt Capitaine 1708 Salig i Herren døde 1725 i sin Alders 74. Aar, Gud unde ec.

Paa den anden Fane læses dette:

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Her under hviler Hans Kongel. Mayest. Til Danmark og Norge, bestalter Lieutenant til Hæst, Ædle Salig Christen Mortensen Nyker til Kyndegaard, tient ved Cavalleriet her paa Landet for gemeen, Under- og Over-Officier i 36 Aar, fød her i Sognet 1675 døde 1729 i sin Alders 54ve Aar, Gud give ec.

Pa den tredje læses disse Ord:

Ihro Königl. Majest. Zu Dännemark, Norwegen Wohlbestalter Capitain-Lieutenant, über die Garnison auf Hammershuus alhier auf (82) Bornholm, der Ædle und Manhaste Ernst Cantzler ist auf Seinen Ehren-Verte sanst und Seelig eingeschlaffen den 8 Marty 1678 und ruhet alhier unter. Ætat suæ 42. &c.

Paa den ældste Klokke, findes Skrift:

Denne Klokke er bekostet af Sallerup Tiendes Overløv, og Sognets Tillæg Ao 1639. Patron Friderich Günther, Præst Hr. Henrich Wreden & c.

Øverst paa staaer:

Me secit Claves van Dam.

Paa den nyeste og største Klokke, Læses dette:

Rege FRIDERICO IV. Gubernatore Nicolao West, Præposito Johan Ancker, Pastore Johanne Marcher, Curatore Johan Thoersen.

Nederst paa Klokken læses:

Paa Konge Thronen sad Kong FRIDERICH den Fierde,
Guds Evangelium Bisp Christen Worm os lærde,
Da Landets Øvrighed, var ædle Obrist West,
Hans Ancker Landets Provst, Hans Marker Nycker Præst.
Da fik jeg leegt min Brek, som gav mig Smerte lenge,
Og min Cur er betalt med Kirk- og Sognets Penge,
At jeg er ung og heel det høres af min Klang,
Min Gud ey glemmes skal; til Kirken er vor Gang.

De beste Gaarde i dette Sogn ere: Blykoppe-Gaard, Kynde-Gaard, Wellings-Gaard, og Buche-Gaard; Paa Strandbye-Gaards Grund, som og ligger i dette Sogn, findes terra alba, som til Procelain-Arbeide er meget skøn.

Vester Mariæ-Sogn. I Vester Mariæ eller Vester Marker-Sogn, kaldet 1413 i et Document af Erkebiskop Petro, Parochia Occidentalis beate (83) Mariæ virginis in terra nostra Borndeholm, ere de fornemmeste Gaarde, Bierre-Gaard og Vester-Gaard. Omtrent ved det Sted kaldet Hakkeleth, har

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Anno 1639 nogle Gravere funden en salgs Guld-Aare eller Guld-Materie, men af saa liden Betydning, at Udarbeidningen ikke fantes at være Bekostningen værd.

I dette Sogn, fantes for nogle Aar siden paa et Sted, kaldet Smør-Enge, mange ganske tynde Guld-Mynter af adskillige Figurer, som i en Ager bleve oppløiede. Om Sogne-Kirken er ei noget merkværdigt at anføre; Alleneste findes paa Alter-Tavlen iblant andre Inscriptioner denne:

Hanc Tabellam sumptibus Ecclesiæ Marianæ Occident; tempore Regis CHRISTIANI Qvarti; Præsidi Johanne Lindenovio de Øeslef, Episcopo Mag. Magno Mathiæ, fabricari fecit Olaus Laurentii Johanis Loci Pastor & Insulæ totius Præpositus Anno D. 1597.

Paa Ryg-Værket af Skrifte-Stolen, sees en firekantet Tavle, hvorpaa staaer denne Inscription:

Icxli Corde Creditur ad justitiam, ore autem Confessio fit ad salutem, Rom 10. v. 10.

Uden paa Skrifte-Stolens Dør staaer:

En Regni Cælorum Claves.

Paa hver Side af Indgangen til Choret, findes et Bræt opslaget, hvorpaa i gamle Tider blev lagt Kirke-Gangs Qvindes Offer til Præst og Degn, hvilket Offer bestod i de Tider af Oste og Kager eller Brød.

I Kirken findes og en Kaarde, og en Fane ophængt, paa hvilken sidste læses denne Skrift: (84)

Her under hviler Velædle og Velbyrdige Hans Jensen Koefoed Hans Kongl. Mayest. Bestalter Capitaine, ved det fierte National Compagnie paa Bornholm, tient Hans Mayest. I 60 Aar, for Under- og Ober-Officer, Ober-Officer i 46 og for Capitaine 14 Aar. Barnfødt Ao 1664 d. 1 Nov. Paa Maglegaard i Øster Mariæ Sogn, og døde paa Koefoedsgaard i Vester Mariæ Sogn 1741 den 10 July.

Paa Kirke-Gulvet findes og nogle Liig-Stene, men til deels ere Skrifterne derpaa ganske udslidte og ulæselige; Paa er er endnu saa meget at læse:

Given af Lands-Dommer Peder Olsen, som boede paa Bierge-Gaarden i Vester Mariæ-Sogn.

Paa en anden, findes dette udhuggen:

Denne Steen hører Hæderlig og Vellærde Mand Hr. Ole Larsen til, Sogne-Præst til Vester Mariæ-Sogn, og Provst paa Bornholm, og ligger her under begravet & c. &c.

Han er formodentlig død Ao 1620; Thi han var allerede Præst her til Kirken Anno 1596.

Paa en anden Steen staaer dette:

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

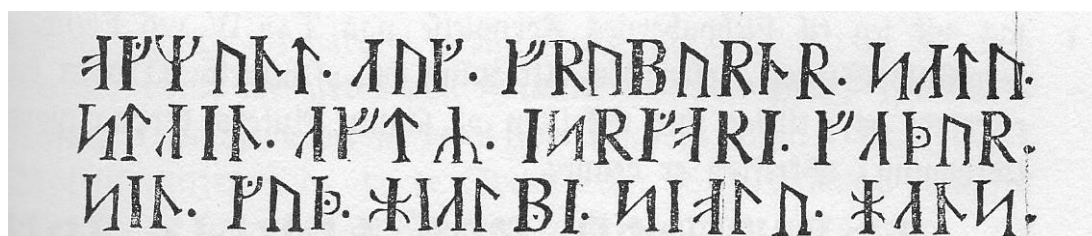
Her ligger begravet Hæderlig og Vellærde Mand Hr. Michel Haagensen Qviding, Præst her paa Stædet i 25 Aar, som Sal. I Herren hensov Skier-Torsdag Ao 1645 i sin Alders 55. Aar, ec.

Paa Kirke-Døren har været Skrift udhuggen, men er nu ganske ulæselig, og næsten deels ukiendelig.

Sønder-Herred. I Sønder-Herred, ere fire Kirke-Sogne, som ere: Aakirke-Sogn, St. Bodels-Sogn, St Pouls- og St. Peders-Sogn.

Aker-Sogn. Aakirke, eller Aker-Sogn, kaldes saaledes af de adskillige smaa Strømme og Aaer, som derudi befindes; I dette Sogn, ligger (85) den liden Kiøbsted Aakirke-Bye, hvorom dens Kirke paa sit Sted bliver talet.

Ved Præste-Gaarden findes uden for Indgangen lige mod Dør-Tærskelen, en med Runisk Skrift ziret gammel Steen, holdende Fire og en Halv Alen i Længden, og noget over To Alen paa det bredeste Sted; Denne er ufeilbarlig den Steen, hvorom Worm i Mon. Dan. Pag. 225 melder, at have lagt som en Brogang for Fodgiengere, over en Aae, ved Mølle-Gaard eller Myre-Gaard, siden det af ham antegnede Maal paa Stenen, samt Skriften derpaa, er den samme som mig er indberettet, saa at Stenen fra sit forige Sted, af en curieur Præst, formodentlig herhid er bleven forflyttet; Stenens ungefærlige Dannelselse, og saaledes som Worm, saa og min udsente anfører dens Paaskrift, sees paa Tav. IV. Fig. 2. Skriften og dens Forklaring efter Worm er denne:

Ogmunt aug Fruburnr fatu stein eftir Isrgori Fadur sin, Gud hialpi Siolu hans.

Ogmundus & Fruburnus lapidem pesuerunt Isrgorio Patri suo, Deus animan ipsius juvet.

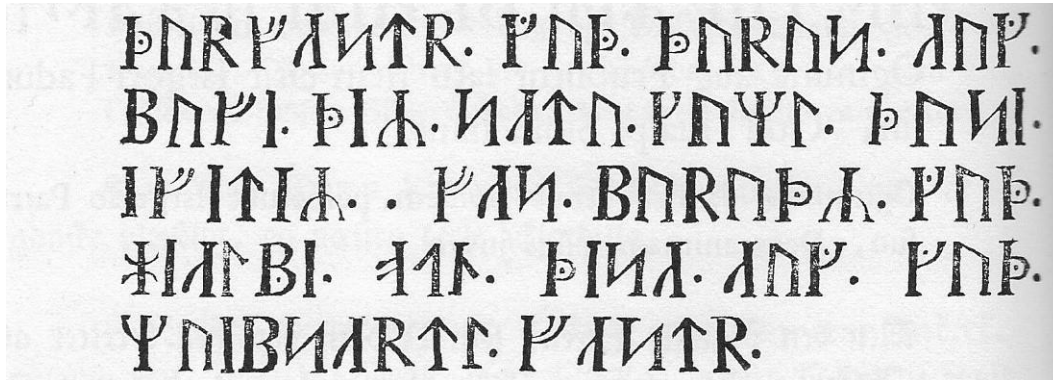
Men den Runiske Steen, som Worm pag. 225 beretter at ligge i Aakirke-By, i en af Indbyggernes Forstue, har min udsente ei kundet finde, eller opspørge, skjønt det meget vel kan være, at den endnu er til, og kunde findes, der som man vidste det rette Sted at finde den paa; Jeg vil desuagtet paa TAV IV ved Fig. 3 (86) vise Figuren af Stenen, med sin Skrift, saaledes som bemelte Autor meddeler; Efter hans Beretning, har af Stenen alene været et fragmentum eller et Stykke til overs, hvilket Stykke omtrent har været to Alen lang, en Alen breed, og et Qvarteer tyk.

I samme Sogn, siger Worm pag. 226 findes et fragmentum af en Runisk Steen, hvoraf man ligeledes skal have betient sig ved en Bro, hvilken derfor af Indvaanerne, blev kaldet Rune-Bro; Stenen er høi, og i en Pyramidalisk Form, som en Obelisqve; Af det øverste er et Stykke bortkommen, men

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

det som der, af er tilovers, holder halv siette Alen i Høide eller Længde, fem Qvarter i Bredden, og omtrent en halv Alen i Tykkelsen.

Denne antique Steen, har jeg ingen Spor kunde faae paa ei heller kundet faae nogen Underretning om den saa kaldede Rune-Broe; Men som Autor dog bevidner at Stenen har været til, FIG. 4. saa vil jeg til Liebhabernes Fornøielse paa TAB IV. ved Figur 4. forestille Stenen, efter den Aftegning som oftbemelte Worm har efterladt os, tillige med Skriften og samme Autors derpaa gjorde Udtydning; Skriften er denne:

ÞURFASTR. GUD. THURUF. AUG. BUFI. DIR. FATU. KUML. DUSI. ISTIR.. fas. BURUDR. GUD. HIALPI. ÆTN. DISA. AUG. GUD. MUIBSASTR. (87)

THURFASTERUS. BONUS. THORI. & BUSI. TUMULUM. HUNC. SEERUNT. IN. MEMORIAM. .. FASTI, DEUS. FAMILIAM. HANC. JUVET. & MISEREATUR. FASTERI.

De fornemme Gaarde i dette Sogn ere: Myregaard, Bierregaard og Wallensgaard; Der har og tilforne i dette Sogn været et lidet Hospital, hvor fire Fattige underholdes, hvilke nøde Aarligen 90 Slette Daler i rede Penge, eller i Vare otte Tønder Meel, tretten Tønder Øl, en Tønde Torsk, og en halv Tønde Sild; Det stod ved Spidle-Gaarden, som er omtrent en fierding Miil fra Aakirke-Bye, havde sit eget Capelle, kaldet St. Jørgens Capelle, som var bygget af store grove Stene, og kan endnu Grunden, hvorpaa det stod, sees noget over Jorden, hvoraf bemerkes, at det i en Firekant har været anlagt; Den sidste Præst, som prædikede i dette Capelle, var en vis Hr. Schialm, som tillige var Sogne-Præst til saa kaldede Nicolai- eller Nilai-Sogn; Hospitalet havde i forrige Tider sine Fundatzer og Adkomst-Breve, hvilke forvaredes paa Hammerhuus-Slot, hvorfra de Fattige i forrige Tider fik deres Føde tilsendt; Men i Hr. Holger Rosencrantzes Tid, da de Svenske Aar 1645 komme i Land for Nexøe, og siden indtog Landet, og bemægtigede sig Slottet, ere de Brevskaber, som vedkommer dette Fattig-Huses Indkomster, Privilegier og Herligheder, aldeles forkomme; Desuagtet bekom dog de Fattige efter den Tid, bestandig deres Deputat, indtil en vis Amt-Skriver, fra Ao 1680 af, imod Befaling ophævede Hospitalets Indkomster, og førende dem Hans Kongelig Maiestet i sine Regnskaber til Indtægt, saa at de Fattige intet fik af Ni Vornede Gaardes Landgilde i Aaker-Sogn, og Vester Mariæ-Sogn, som Hospitalet var tillagt, ikke heller Penge til deres Ophold; Hvorfore Hr. Tue Luster, som Ao. 1687 blev Sogne-Præst til Aaker-Sogn, da andre Midler ei kunde hielpe, ved Proces drev Indkomsterne til Hospitalet igien tilbage; Thi Ao 1693 den 5te Julij falt i

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

(88) Sagen Dem for Høieste-Ret i Kiøbenhavn, at af Bornholms Amt-Stue Aarlig herefter skulde betales til Aakirke-Hospital 60 Rdlr. og tre Tønder Meel af Spidle-Gaards Mølle.

Hospitalet er nu forflyttet til Aakirke-Bye, og er tæt ved Kirken; Derudi underholdes nu fem fattige Lemmer, som Maanetlig faae deres Penge uddelet, og Melet ved Hule-Tider; Forstanderen aflegger Aarlig sit Regnskab, med Præstens Paategning til Amtmandens og Provstens Approbation.

Aakirke og Øster Mariæ Sogn, er ellers to største Sogne paa Landet, og dernæst Vester Mariæ Sogn og St. Clemens Sogn, hvorfore ogsaa disse fire Sogne kaldes Hoved-Sognene, af hvilke en hører til hver af de forbenævnedes fire Herreder.

Aakirke-Sogn Marker producerer mangfoldige herlige Mineralia; Ved Limens Gaden, omtrent en fierding Vei fra Aakirke, Sønden paa beliggende, findes Mængder af skøn sort Marmor; Saa og stor Mængde af Cement Stene, som skal være 10 pr. Cento bedre end den Hollandske; Item Bolus fusea, en Art af Oker.

Ved saa kaldede Boerne i samme Sogn, saa og paa andre Steder, findes Bolus rubra, som kommer overens med den Armeniske, saa og af den dunkle, som er af en særdeles Finhed, hvorudi kan farves Lærret; Item Allun og Schieser i stor Mængde.

Paa Riisegaards-Grunden findes af den forbemelte Terra Sigillata alba, ligeledes Bolus cinera, item Bolus nigra, eller en Art af Berg-Beeg.

Ved Strand-Bye-Gaarden findes en lys Oker, som kommer overens med den Franske, samme er lysere end den Jydske; (89) Af samme Sorte findes og paa Torne-Gaards Grunden; Ved ermelte Strandbye-Gaarde findes og Leer, som den Coblentzer og Pibe-Leer, som den Hollandske.

I samme Sogn, paa et Sted som kaldes Gamle Kirkegaard, ere for nogle Aar siden, ved Pløining opgravne endeel gamle Sølv-Mynter fra Hedenske Tider, hvorpaa vare adskillige Figurer og Billeder at see.

Bolsker-Sogn. Det andet Kirke-Sogn i dette Herred, er Bolsker-Sogn; Om samme skal have sit Navn af Bodilda, Boletta eller Budolpho, veed jeg ikke; Det veed jeg, at blant andre er en Kirke i Aalborg i Jylland, som kaldes af den gemene Mand, St. Boels-Kirke, men skrives aldrig paa Latin anderledes, end Templum Budolphi. I en Inscription, som findes paa Kirkens Alter, og som strax her neden indføres, kaldes den Ecclesia Bodilina; Men i et Document af 1429 nævnes det Santi Botulfs Kirke-Sogn, hvilken Helgen ved er den samme, der har givet St. Botulfi eller Budolphi Kirke i Aalborg Navn; Saa at Contracitionen har gjort, at man udi senere Tider uretteligen kalder saavel den ene som den anden St. Boels eller Bodels Kirke; Hvilket jeg dog overlader til andres Decision og Skiønnende; Denne Boelskier-Kirke føret en i fire Parter afdeles Cirkel-rund Figur i sit Segl.

Det Merkværdigste i dette Sogn, er den liden Kiøbsted Nexø hvorom her neden bliver meldet.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Men førend jeg gaaer videre frem, maa jeg dog melde noget om de Merkværdigheder, som ved denne St. Bodels Kirke befindes. (90)

Paa Alter-Tavlen, som med Billedværk, Maling og Forgylding smukt er prydet, findes foruden nogle Bibelske Sprog, denne Inscription:

Anno Domini MDXCVIII. Serenissimo Rege Daniae & Norvegiae CHRISTIANO IIII. Regnante; Generosis. Johanne Lidenovio de Öslef Præsede Boringia; Clarissimo Episcopo Diæcesis Lundensis Doctissimo M. Magno Mathia; Præposito insulae vogilanti D. Olao Laurentii, Pastoreqve præsentis Loci Petro Joanne Boringholmio hæc TABILA impendis Ecclesiae Bodilinæ est elabotata.

Paa Døren til Prædike-Stolen sees Aron afmalet, holdende et Røgelse-Kar i den Venstre Haand, og derunder denne Skridt:

Anno 1631. Præsede Insulae Generof. Dno. Oligero Rosencrantz Domino de Demstrup, Superinten. Lund. Admodum Reverendo & Excellent. Viro Domino Doctore Matthia Jano Medelfard, Pastore Loci & Præpos Dno. Jano Petræo Burgundholmio, Tutoribus Templi Erasmo Japeto & Petro Johanne Munch, est hæc Janua & Sedilia exornata.

Paa en Tavle i Kirke sees Christus paa Korset afmalet, og derunder tvende Præster og en Qvindes Person, samt næstfølgende Inscription med forgyldte Bogstaver:

Petrus Janus, Mattiæ pia Filia Mette,
Consortes tumuli sunt velut ante Thori:
Illum Burgundholm dedit, hanc sed Cimbrica Salling
Conjunxit Deus, & Prole beavit amans,
Bis denes Pastor Netz (Nexöe) Boelsker rexitet octo
Messas, fex denas vixit, is occubuit (91)
Mæsta manens lustrum hæc sublata æqvæva marito
Orbus sev Charo compareturtur, obit Sic est nasci, denasei, qvid vita! Videri
Heic vive, ut vitam mortuus accipias.

Paa saa kaldede Canikke-Gaards Kirke-Stol, staaer foruden endeel Bibelske Sprog, disse Linier;

En Sabbats Hvile forestaaer,
Beflitte dig, at du den naaer.
Memento Tubæ Archangeli
Sursum catda!

Paa Qvindfolke Pulpituret læses disse Linier:
Anno MDCCVI. Rege Daniae FREDERICO Qvarto, Præsede
Insulae Waldemaro Reetz, Pastore Loci Johanne Sonne,
Curatore Templi Petro Johannis, sunt hæc Sedilia ompensis
Hujus cætus exsructa, Anno vere MDCCVII iisdem depicta.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Paa Kirke-Døren staaer:

Anno Domini MDXC Rasmus Hansen. B. K. E. K. E. æterna lætitia seqvetur.

En rar Liig-Steen findes paa Kirke-Gaarden, med gammel Munke-Skrift, Vaabener og Billeder, men saa opslidt, at intet deraf, er til Udtydning kiendeligt.

Paa Kirkens store Klokke ere disse Ord at læse:

Anno MDCXII. Log W. Hans Lindenow til Gaunöe, Høvedsmand paa Bornholm, støbe denne Klokke til St. Bodels Kirke, udi Hr. Peder Jensens og Kirke-Værgerens Swend Hansens og Jep Kruses Nærværelse, ved Bertel Kiöller, Hans Rasmussen, Sande Mand. (92)

Paa den liden Klokke staaer:

Anno MDCCXXV. Rege FRIDERICO IV. Gubern. Nicolao West, Præposito Johanne Ancher, Pastore Magistro Johan Koefoed, Curatore Morten Laurent.

Der jeg som Bedemand til Bryllup Giester kladte
Imellem Jesum og hans Brud som ham befaldre,
Da faldt min Drøbel ned, og jeg blev gandske hees,
Udygtig til mit Kald, som det af hver Mand sees.
Niels West, som Amtmand var, og Provsten Hr. H. Ancker,
Hr. Koefod Sogne-Præst, lod dig det gaae til Tanker,
At jeg cureret blev, og fik igien min Lyd
Af Sognet ved hvers Hielp, som elsker Gud og Dyd.
Anno 1715. Gosf mich Johann Henrich Armovitz á Lübech.

Poulsker-Sogn. Poulsker-Sogn, Parochia Paili, kaldes i et Document af 1453 Sanct Pauls Sogn, fører et Time-Glas i sit Segl.

I dette Sogn er et Sted, som kaldes Snogebek, hvor uden fore findes en Sandig Grund, strækkende sig næsten en Miil ud i Havet, som fører Navn af Brøers Rif, hvilken for de Seilende er særdeles farlig, saasom de Skibe, der støde her paa, neppelig staae til Redning; Der ere deslige flere og farlige Grunde og Riffer paa denne Kant, saa at paa intet Sted mod Landet skeer oftere Skibbrud, end paa denne Side.

Ved samme Snogebek, saa og ved Nexøe Kiøbstæd, findes en Art Fliser, med lige accurate Striber udi af allehaande Farver, som virkelig see ud, som den bekiendte sribede Eingang

Der findes og hist og her i Sognet meget skønt og fint Sand, brugelig til Strø-Sand paa Skrift, hvormed endog de Kongelige Collegia i Kiøbenhavn pleie at forsyne deres Contoirer. (93)

Paa denne Kirkes zirlige udstafferede Alter-Tavle, læses foruden adskillige Bibelske derpaa anførte Sprog, disse Inscriptioner:

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

In dei gloriam & Templi Ornamentum nostra hæc Tabula denuo renovata est Anno 1699 mense Aug; eoden Tempore hujus Insulæ Præfektus Generosus Vir Dominus Johannes Böske, & Vice Præfektus Nobilis Christianus Tuxonius, atqve Venerabilis Dominus Præpositus Johannes Morsingius, LociPastor Matthias Svaningius, Diaconus Loci Magnus Matthiæ, Tutor Templi Ludovicus Simonis, Christopher Petri Pictor.

Denne i Inscriptionen nævnede Christian Tuxen, var ingensinde Vice-Amtmand, som han her kaldes, men alene Amtmand Bøfkes Fuldmægtig, som med Kongelig Tilladelse forestod Embedet i Bøfkes Fraværelse, som sielden kom til Landet.

Videre sees denne Skrift:

Da disse Rigers Herre var
Kong CHRISTIAN den Siette,
En Herre From og Dyrebar,
Oppyndtet blev da dette.
Lands Øvrighed var Niëls West,
Lands Provsten Hr. Hans Anker,
Og Thomas Troyl Sogne-Præst,
Gud signe Siel og Tanker.

Paa Pulpituret i Kirken læses blant andet dette:

Da paa den Danske Trone sad Kong CHRISTIAN den Siette,
Vort Pulpitur opbygget blev, opmalt og flyt til rette,
Da Amtmand var og Commandant Velbaarne Hr. Niels West,
Hans Anker Provst, og Thomas Troyl var Stædets Sogne-Præst (94)
Anders Josephsen var Degn, Medbielpere til Rette
Lars Hansen og Niels Nielsen var, Jens Kylling malte dette Ao. 1737.

Paa den store Klokke staaer:

Arnold Clemen med secit Lübeck Ao 1664.

Paa den liden Klokke:

Vores Allernaadigste Herre og Konge, Konning FRIDERICH den Tredje til Danmark og Norge; Velbyrdige Hr. Hans Schröder, Gouverneur paa Bornholm og Oberst til Feldt; Hans Christens Ride-Foged og Amt-Skriver, Hr. Michel Thomsen Sogne-Præst, Rasmus Olsen Kirkeværger til Pouls-Kirke; Herman Bohn M. af Rønne han lod støde. Lübeck Ao 1664.

Ellers findes ved denne Kirke, som noget merkværdigt, antegnet følgende:

Anno 1618 udgiven af St. Pouls Kirke til Christiansstad 34 Slette Daler.

Anno 1649 til Regentz-Kirken 65 Daler.

Til Ydsteds Kirken 3 Daler

Anno 1650 til Sorøe Academie 35 Daler.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Anno 1587 visiterede Biskoppen, og bekom af St. Pouls Kirke en Daler.

Anno 1616 visiterede Biskoppen, og bekom af Kirken 3 Daler.

Anno 1639 holte Biskopen Visitatz paa Bornholm.

Anno 1646 holte Biskop Peder Winstrup Visitatz

Anno 1682 visiterede Biskop Bager.

Anno 1722 visiterede Biskop Worm.

Anno 1750 visiterede Biskop Ludvig Harboe.

Peersker-Sogn I Peersker-Sogn, som i et Document af 1429 kaldes St Peters Kirke-Sogn, og circa 1530 Sancti Peders Sogn, voxer den beste Rug, som paa hele Øen avles, saa fin, hvid og skøn, at Brødet, som deraf bages, er næsten saa got som Hvede-Brød; Sammesteds voxer og af det beste Byg i Landet. (95)

I dette Sogn er en Gaard, kaldet Eskegaard, og en anden kaldet Bondevede, men denne sidste bliver paa nærværende Tid mest nævnet Torne-Gaarden, omendskiønt det første Navn ikke aldeles er afskaffet, men endnu bruges af mange; Oprindelsen til det første Navn Bondevede, er fra en af Gaardens fordem Beboere, som man kaldede, skjønt det ikke var hans rette Navn, Bonavid, i. e. Bondevid, fordi hans Vid, Klogskab og Forstand, syntes at overgaae en gemeen Bondes.

Der findes adskillige Høie i dette Sogn, saasom de saa kaldede Salhøje, item tre andre, Griffsvol, Jershøi, og Billes-Høi, i hvilken sidste for endeel Aar siden, er funden et Begravelse, med Kampe-Stene opsat; Hvorudi iblant andre Been, den Dødes Hoved og fantes; Udi Søen for dette Sogn, gaaer et Rif af marmor-Steen, hvorudi findes runde Stene, hvilke naar de udbrudes af Marmoren og slaaes i Stykker, haver inden sin Skal virkelige Diamanter, som, naar de ere ret moden, ere lige saa klare og haarde som andre Diamanter; Af disse Bornholmske Diamanter har Hendes Kongelig Majestæt Dronning LOUISE, vores Regierende Allernaadigste Konges FRIDERICI V. Høy-Salige Gemalinde, baaret en Væver-Naal, som har haft samme Anseelse, som Udenlandske Diamanter.

Alter-Tavlen i St. Peders Kirke, blev omtrent Ao 1694 formedelst da værende Degns Uagtsomhed, som havde glemt at slukke Lysene, tillige med Kirke-Bogen, Alter-Klæder og deslige næstendeel opbrændt, og Kirken stod samme Fare, men blev dog bevaret.

Naar Alteret igien blev i Stand sat, vides ikke, men rimeligen er det ei sket, eller det er i det mindste ei bleven med Malerie og Forgylding prydet, førend Ao. 1734 siden blant Inscriptioner derpaa, findes denne: (96)

Anno 1734 haver Dydædle Johanne Sal. Capitaine Hans Koefoeds Enke, ladet denne Alter-Tavle renovere.

Kalken og Patellet er for endeel Aar siden bekostet og omgiort, dels af det forige gamle, dels af en Sølv Brude-Krone; Ved Alteret staaer et Laase lukket Skab, hvorudi Vasa Sacra og deslige, samt det saa kaldede Bondevedes Kar forsvares; Hvorfra dette Kar har faaet det Navn af nys ommelte kloge Bonde veed jeg ikke; Men derom fortælles har paa Landet adskillige Fabler, som ei ere værd at indføre.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Karet er af Metal eller forgylt Kobber, med et Dekkel paa som et Spiir, hvilken Forklaring kan være tilstrækkelig, for at slutte deraf, at det i de Romersk Catholiske Tider har tient til en Monstrants.

Paa Pulpituret i Kirken staaer Christus med de tolv Apostler, samt de fire Evangelister afmalede, og derunder læses dette:

Anno 1733 udi vor allernaadigste Arve-Konges CHRISTIAN den Siettes Regierings Tiid, da Høyædle Niels West var General-Major og Ober-Commandant; Velædle Hr. Ghristen Worm var Biskop, Hr. Hans Anker Lands-Provst; Hr. Antonius Schandorf Sogne-Præst; Lieutenant Morten Andersen Kirke-Værge, er denne Nørre Lægter opbyggt og malet paa Kirkens og Sogne-Folkets Bekostning,

I Choret findes en Liig-Steen med denne Skrift:

Fac tibi mors nunquam memori de mente recedat,
Mors tibi fic veniens haud gravis hoftis erit;
Martinus Andreae Grevius olim Pastor huius Loci
Obiit Anno 1649. (97)

Paa en anden Liig-Steen i Kirken læses disse Ord:

Her under ligger begravet ærlig Velagte og fribaarne mand
Jörgen Koefoed til Eskergaard, som døde Ao. 1650 den 28. April,
med sin kiære Hustrue Anne Hansdatter, som døde den 31 Marty
1633 Gud give ec.

Paa en anden paa Kirke-Gaarden staaer:

Her ligger hæderlig Mand Hr. Hans Henrichsen begravet, som
Døde 15. April 1587.

Denne skal, saavidt man veed, have været den første Præst til Kirken efter Reformationen.

Hos denne formelte Steen findes tvende andre temmelig store Stene, som paa den ene Ende, ere i Jorden nedsatte, og paa den øverste have haft hver sin Soel-Skive, hvorpaa Stregerne og Hullet til Viseren endnu kan sees; Paa den ene staar det Aarstal 1585. H. H. hvilke tvende Bogstaver formodentlig skal betyde, forbemelte Præstes Navn Hans Henrichsen.

Paa den anden Steen staaer:

Her under hviler ærlig og Velagte Mand Morten Hansen fordum
Sandemand her i Peesker-Sogn, som døde den 17de Frbruar.
1623 &c. & c.

Paa Kirkens store Klokke er Skrift, men aldeles ulæselig.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Paa den mindste staaer:

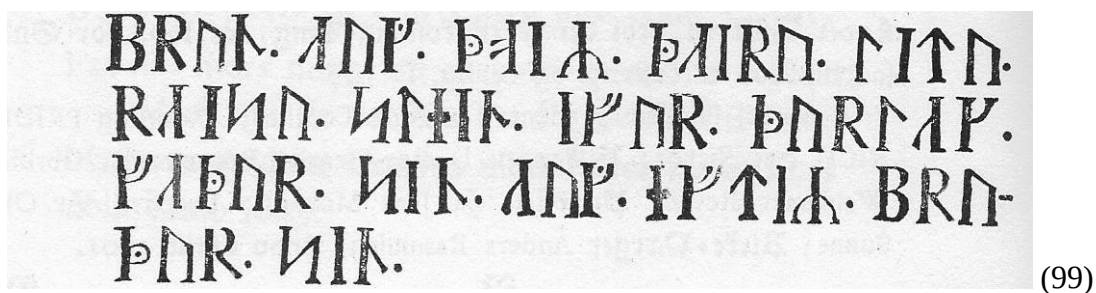
Lover Herren, thi det er en Kostelig Ting, at lov: vor Gud,
saadan Lov er kostelig og herlig Pf, 147.

Fecit Daniel Hindric gradener, Arendt Torehul; Konning FRIDE-
RICH den Fierde; Biskoppen Doctor Henrich Bornemand; Obristen
Waldemar Reetz; Provsten Hr. Jens Morsing; Præsten Hr. Oluf
Sonne; Kirke-Værge Anders Rasmussen, Anno Christi 1701. (98)

Nørre-Herred. Det fierde og sidste Herred paa Landet, er Nørre-Herret, hvorudi ere disse Kirke-Sogner: St. Clemens, St Olai, Røe-Sogn og Ruths-Sogn.

St. Clemens-Sogn. St. Clemens, som er et af de største Sogner paa Landet, indeholder fornemmelig disse Gaarde: Simlegaard, Baggegaard, Ladegaard, Biørnegård og Kirkegaard. Omtrent 1530 nævnes i Sancti Clemens Kirke-Sogn, Skarpeskassue-Gaarde.

Tav. IV. Fig 5. Ved den saa kaldede Konge-Vei, findes et Sted, en stor antique Kampe-Steen, hvilken i sin fuldkomne Stand, har været mere end tre Alen høi og en Alen tyk og bred, med Runisk Skrift; Stenen viser sig saaledes, som den paa TAV IV. ved Fig. 5 er aftegnet. Efter almindelig Sigelse skal dette Monument i fordom Tider have staaet paa et ganske andet Sted, og en vis Indbyggere have faaet i Sunde at forflytte den til sin Gaard, der at anvende den til sin Nytte; Men da han med den var kommen med stor Besværlighed til Stedet hvor den nu findes, og Vognen af den overhaands Tyngsel brast i Stykke, Hestene vare blevne trette, blev han kied af det foretagne Arbiede, og lod den ligge paa det Sted, hvor den endnu er at se; Ved hvilken Forflytning, Stenen mistede et Stykke af sin Underdeel og nederste Skrift, hvilken dog letteligen igien kan udfindes, naar man vil efterforske sammenhængen, af de første og af de sidste Ord, som af amme Skrift ere bevarede. Bogstaverne ere disse:

(99)

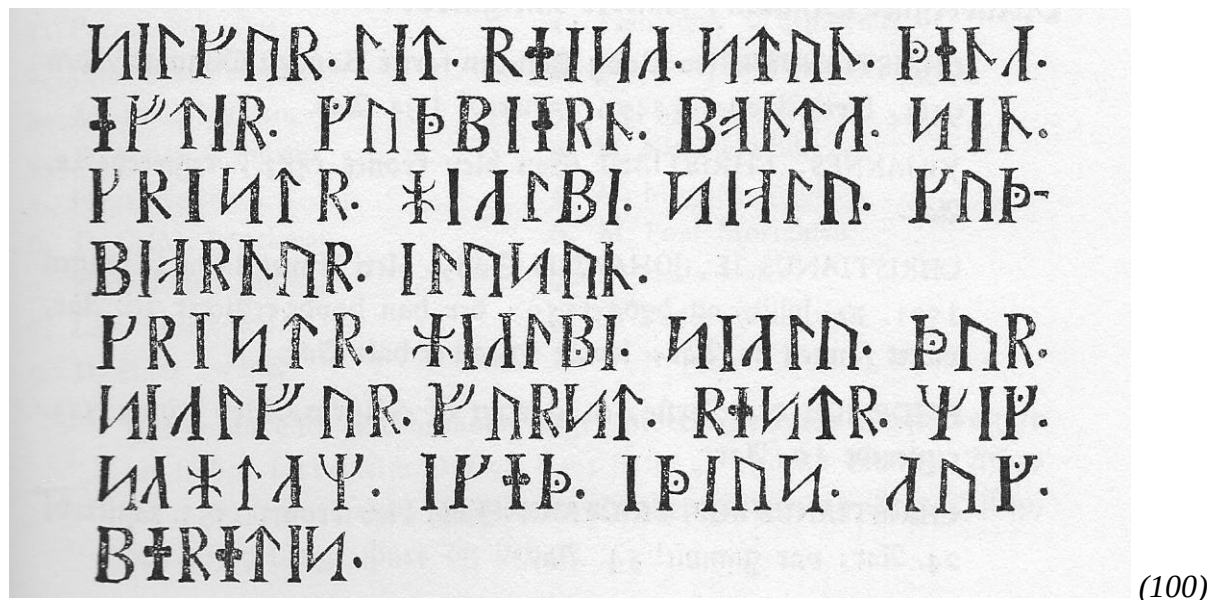
Beun aug Thoir dairu raisu stain ifur Thurlak fadur sin aug eftir Brudur sin.
Bruno & Thorus lapidem poni curarunt Thurlacho Patri & Fratri suo.

I samme St. Clemens Sogn, er endnu et andet meget zirligt Monument, i en Pyramidal-Figur, som man holder for, skal i Begyndelsen have staaet paa en Høi der i Nærværelse, kaldet Lund-Høi, hvorfra den herhid skal være bleven forflyttet, for at give Fodgængere desto beqvemere Gang over en liden Strøm; Da dette Monument endnu var i sin Velmagt, har det været meget anseeligt, ei alene

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

i Henseende til Stenens Størrelse, da den er over sex Alen høi, paa den bredeste Side noget mindre end en Alen, og omtrent en halv Alen tyk, men endog i Henseende til den derpaa værende Skrift, som strækker sig omkring alle dens fire Sider.

Stenens Figur forestilles paa TAV. IV. ved Fig. 6. saaledes, at alle dens fire Sider komme til Syne. Skriften er denne:

Silfur lit Reifa stunn dena eftir Gudbiorn bonta sin, Krístr hialpi siolu Gudbiornar Illusun.

Krístr hialpi sialu dur Sialsur furst reistr mig fahtam iked idius aug Beretis.

Silfur lapidem hunc Erigi Curavit in memoriam Maritis ui Gudbiorni. Christe juva animam Gudbiorni ilvi Filii.

Christe animam juva sialvæ qvæ primum me posuit - - - & Birgittæ.

Clemens-Kirke blev Anno 1746 repareret og sat i zirlig og god Stand, men ved denne samme Anledning tabte den adskillige Merkværdigheder af Malerier, Inscriptioner og deslige, som den tilforn besad; Hvorfore jeg her, medens de endnu ere i frisk Minde, vil anføre de, som mig ere af Landets Amtmand, Hr. Etats-Raad Urne meddelede, førend de aldeles falde i Forglemmelse.

Over Choret stode Kongerne af Danmark og Norge, af den Oldenborgiske Stamme, saaledes antagnede:

CHRISTIANUS I. fra Kong Dan den første Konge i Danmark, den 94de, blev Kronet 1449, regierede i 34 Aar.

JOHANNES, CHRISTIANI Søn blev kronet 1483, regierede 32 Aar.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

CHRISTIANUS II. JOHANNIS Søn, blev kronet 1514, fangen 1531 30 Julij, og døde 1559, der han havde regieret 10 Aar, været fangen 27 Aar, levede 77 og et halv Aar.

FRIDERICH den Første, en Hertug af Holstein, blev kronet 1523, regierede 10 Aar.

CHRISTIANUS III., FRIDERICI Søn, blev kronet 1535 regierede 24 Aar, var gammel 54 Aar. (101)

FRIDERICH den Anden, CHRISTIANI Søn, blev kronet 1559, regierede 30 Aar, var gammel 53 Aar.

CHRISTIANUS den Fierde, FRIDERICI Søn, den 100de Konge efter Kong Dan, blev kronet 1596, regierede 52 Aar, døde 1648 Den 28de Febr., var gammel 78 Aar.

FRIDERICH DEN Tredje blev kronet 1648; Den Gud naadelig Opholde og bevare i Sundhed og Velstand, og lyksalig Regiering i mange Aar. Amen!

En Konge opretter Landet med Ret,
Men er Gierrig forderver det.

Jeg haver sagt: I ere Guder og alle sammen den Højestes Børn,
men I skulde døe som Mennesker, og som en Tyran gaae til Grunde

Paa den Søndre Side i Kirken fandtes denne Optegnelse:

Efter Religionen er reformeret, har fra Lutheri Tider disse efter Skrevne været Biskopper udi Kiøbenhavn og Lund:

Over Siellands Stift:

1. Petrus Palladius.
2. Johannes Albertus.
3. M. Poul Madsen.
4. D. Peder Winstrup.
5. Hans Resen.
6. D. Caspar Brockman.
7. Hans Resen Junior.
8. Lars Mortensen.
9. D Hans Swane.

Over Lunds Stift:

1. Franciseus Wormordus
2. Nicolaus Palldius
3. M Tyge Asmundsön

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

4. M. Niels Hwiid.
5. M. Mogens Madsen.
6. M Poul Mortensen.
7. D. Mads Jensen.
8. D Peder Winstrup.

Udi hans Tid er Bornholm lagt under Siellands Stift, og er nu under forbemelte Doctor Hans Svane, Rigens Raad, Assessor i Collegio Status, Præsident udi Consistorio, og Erke-Biskop, den Gud længe spare og bevare. (102)

Nihil est in hac vita
Dificilius Laboriosius
Aut Presbyteri officio,
Si co modo railitetur

Et maxime hoc tempore
Et Periculosius Episcopi
Sed apud Deum nihil Beatius
Qvo noster omperator jubet.

Anno 1655 er Prædike-Stolen forflyttet og opreist, der FRIDERICH den Tredje var Konge udi Danmark og Norge; Hr. Joachim Gersdorf Rigens Hofmester og Danmarks Raad, var Slots-Herre; Peder Winsrtup var Biskop, Hr. Jens Larsen Malm var Provst, Hr. Hogen Zonnesen Röndebye var Sogne-Præst, Peder Larsen Böm var Degn, Espen Jörgensen og Peder Jensen vare Kirkeværge, og formalet Ao 1656.

Paa otte smaa Tavler paa Pulpituret, læsedes efterfølgende Antegnelser:

1. Anno 1559 Nye-Aars Dag, døde Stormægtigste Første, Kong CHRISTIAN den Tredje, Anno æt. 55.
2. Anno 1588 den 4de April om Aftenen, døde Kong FRIDERICH den anden paa Anyvorskov.
3. Anno 1578 den 30 Decembr. Blev Hertug UKRICH Kong FRIDERICH den andesn Søn fød paa Coldinghuus.
4. Anno 1536 den 29de Dag Julij gaves Kiöbenhavn op for Hertug CHRISTIAN den Tredje.
5. 7.) Anno Domini 1597 den 19de August var Kong CHRISTIAN her paa Landet, og tog herfra til Gulland.
6. Det Kongelige Vaaben afmaler.
7. Anno 1594 den 1te Januarij døde Velb. Falch Göye, Høvedsmand til Hammershuus, paa Leens-Gaard i Øster Larsker Sogn.

Paa trende Paneel-Tavler paa Fruentimmer Pulpiturer stod denne Skrift:

1. Anno 1546 den 17de Octob. døde Doctor Morten Luther, og blev begravet til Wittenberg.
2. Anno 1598 den 27de maij visiterede Bispen Meister Mogens Madsen denne Kirke.
3. 1598 havde Hr. Laurtiz, - - - Nesten ulæselig.

Under Kirkens Hvelving paa Søndre Side stod:

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Dominus providebit

F. 3

H. S. F. B. V. A. F.

Nec temere nec timide.

Bogstaverne skal formodentlig betyde Hans Schröder, som var Amtmand og Commandant paa Landet, blev nobiliteret og bekom det Navn af Løwenhielm; De andre Bogstaver, ere vel hans Frues Navn, saasom Friderica Beata von Ahlefeldt.

Magnanimus metu non frangitur

Non Potestate mutatur,

Non extollitur Profperis

Non tristibus mergitur.

Udi det store Vindve stod:

1634 da er Kirken renoveret.

Under Hvelvingen paa Nørre Side stod:

Anno F. 3 1656.

Hr. Joachim Gierstorff, S. Frue Öllegaard Hvitfeldt

Non pace triumphus major.

Siden Kirken er bleven renoveret, er den baade ud- og indvendig bleven meget smuk og zirlig, dens Altere og Prædike-Stol med videre, er med Bildhugger-Verk, Forgylldning og Malerie udstaffet, og findes derpaa adskillige Bibelske Sprog antegnede. (104)

Paa Kirke-Muren hænger under Pulpituret tvende store Træ-Tavler, paa begge er en Optegnelse med forgylde Bogstaver udført.

Den førstes Indhold er, at Kirken Anno 1739 var i Gield for 10 Daler 2 Mrk. 3 Skill., samt derhos meget forfalden; Hvorfore blev begynt paa dens Reparation Aar 1743, som varede til 1752, da imidlertid af Kirken blev betalt til Reparation 2052 Sldlr. 3 Mark. 4 Skill., uden at Menigheden dertil blev bebyrdet med nogen Sags extra Paalæg; Samme Tid var Amtmand over Landet, J. C. Urne, og Sogne-Præst til Menigheden A Agerbek.

Paa den anden Tavle recenserer alle Præsternes Navne, som have været til Menigheden, efter Reformationen, indtil 1752, og føies ved et hvert Navn et kort Udtog af Mandens Liv og Levnet.

I Kirke-Muren strax ved Vaaben-Huset, er indmuret en Hoved-Pande, som siges skal være St. Clemens, af hvilken Kirken skal have bekommet sit Navn, eller og en anden Clemens, som siges skulde have været den første Romersk-Catholske Lærere ved Kirke; Paa Vaaben-Huus Døren findes han afmalet med en Bog i Haanden, og oven over staaer:

St. Clemens af Rom

I Kirken findes et skønt dyb og tør muret Begravelse, derudi skal alle Adelige Embeds-Mænd fra hele Landet, være blevne begravede, indtil Ao 1661 da skal Græve Christian Rantzow, som var sendt som Kongelig Commessarius til Landet, for at høre menige Mands Klagemaale, have bevilget det til Obriste Michel Ecksteen og hans Arvinger, og er samme Obriste, skønt han døde i Rønne,

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

hans Liig bleven her hid ført og nedsat. Men nu, da (105) hans Familie for lang Tid siden skal være uddød, veed ingen hvem samme Begravelse egentlig tilhører.

Paa den største Klokke findes tvende Vaabener, det ene med et Spende udi, som ventelig er de Adelige Koefoders; Det andet med en Giedde Kiest udi; Omkring Klokken staaer denne Skrift med Latinske Bogstaver:

Anno 1601 lod Claus Kames denne Klokke støbe til St. Clemens Kirke paa Bornholm, efter Velbyrdige Hr. Jörgen Gages og Hr. Lars Nielsens i den Tiid Sogne-Herres Befalning, af Theinholt Benning i Lübeck.

Paa den anden Klokke findes endeel Bogstaver, men utydelige og ulæselige.

Paa den mindste staaer trint omkring, med Latinske Bogstaver:

Soli Deo gloria! Rege FRIDERICH 4. var Obrister Niels West,
Hans Ancher Landets Provst, Hr. Petersen Sogne-Præst ec.
Me secit Johan Henrich Armovitz a Lübeck Ao. 1725.

Olsker-Sogn. Det andet Sogn er St. Olai eller Olsker-Sogn; Samme Sogne-Kirke er, ligesom de tre forbemelte bygget i en Circulrund Figur, hvis Grund-Tegning og Opstalt paa **TAV. VII.** Kan sees.

Kirken er indvortes zirlig og næt, men har paa sine Ornamenten, som Alter, Prædikestol og deslige, intet uden sædvanlig; Alteret er i sær med endeel Bibelske Sprog og Sententser prydet; Det er temmelig gammel, thi man finder blant andet derpaa det Aars-Tal 1500. (106)

I Choret findes en Tavle ophængt, hvorpaa er antegnet:
Anno 1687 den 7. May er Kongl. Mayest. Kong CHRISTIAN
DEN Femte til en glædelig Amindelse for dette Land, og dets Ind-
Vaanere her til Bornhom med en Flode af 6 Fregatter under Sand-
Wig er ankommen, og efter at Hans Mayest, havde beseet
Slottet Hammershuus, er han forbleven om Natten udi Sandwig, anden
Dagen derefter, som var Dominica Exaudi, og otte Dage for
Pindse Hellige Dage, er Hans Mayest. Reyst derfra til Rønne,
og underveys beseet St. Ols Kike; Og var samme Tid Hr. Jo-
han Diderich von Vetberg og Frue Sidselle Grubbe.

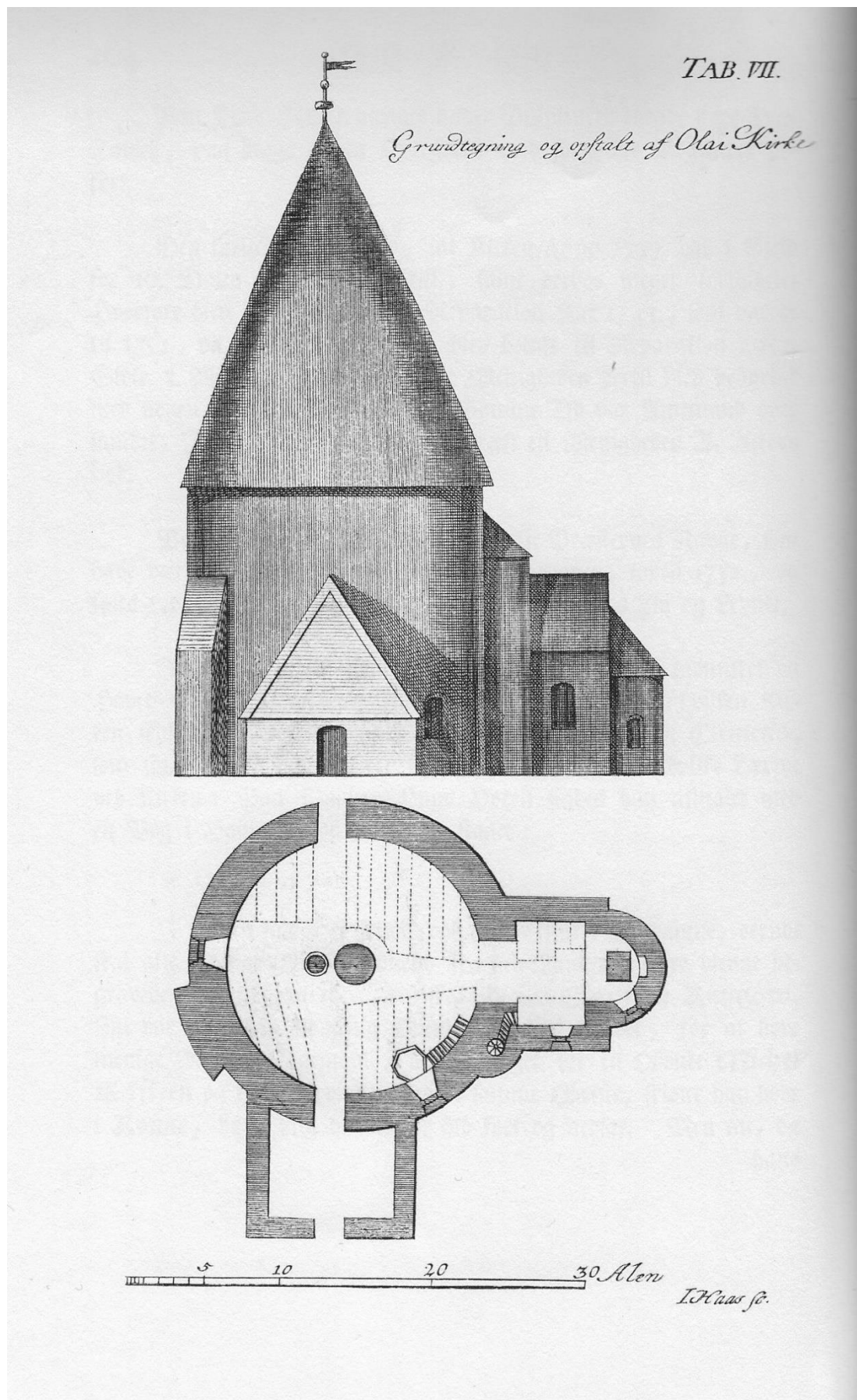
I Choret hænger og en gammel Fane, hvis Paaskrift er aldeles ulæselig, derhos en Kaarde, og et Bryst-Pandser.

Paa en anden Fane i Choret læses disse Ord:

Jörgen Giodich fød 1674 forestillet Fendrich ved det Tredje National-
Compagnie til Fods 1709 døde 1726.

Paa Gulvet i Choret findes en Liig-Steen med denne Paaskrift:

Her under hviler Ærlige og Velbyrdige Mand Lieutenant Meyer
Sine Been, som døde paa Nyregaarden, der mand skrev Guds Søn Aar 1500.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Midt paa Kirke-Gulvet ligger en Liig-Steen med denne Paaskrift:

Anno 1635 den 14 Januar døde Hederlige og Vellærde Mand Niels Andersen Juul, var Sogne-Præst til St. Ols og Allinge Kirke ec.

Paa Kirke-Gaarden, uden for Vaaben-Huus-Døren, ligger en Liig-Steen, med denne Skridt. (106)

Anno 1590 den 16de Febr. Er begravet Vellærde Mand Ingvar Christensen, Provst paa Bornholm, og Sogne-Herre i St. Ols og Allinge Menigheder.

Vive memor Lati 1590

Paa den store Klokke Staaer:

Seer en Enke, som har giort sig et besynderlig Kammer oven
I Huuset, og klinger for Herren med Cimbler, Judith 8, 16.

Da jeg, som Enke selv, klag for en bortdøer Enke,
Mit Lyyd for hendes Liig, jeg magten maatte skienke,
Men jeg paa Fode kom og fik min første Skik,
Da Landets Fader var, den Store FRIDERICH
Og Doctor Bornemand Biskop af Kongens Naade,
Da Obrist Woldamar Reetz vel Landet monne raade,
Samt Provst Magister Hiort, Magister Schade Præst,
Min Værgе Anders Smed, som mindes jeg var qvæst.

Anno MDCCIII.

Paa den anden Side staaer.

Jens Hansen secit Daniel Henrich Grædenar
Arndt Thorkuhl Ao 1703.

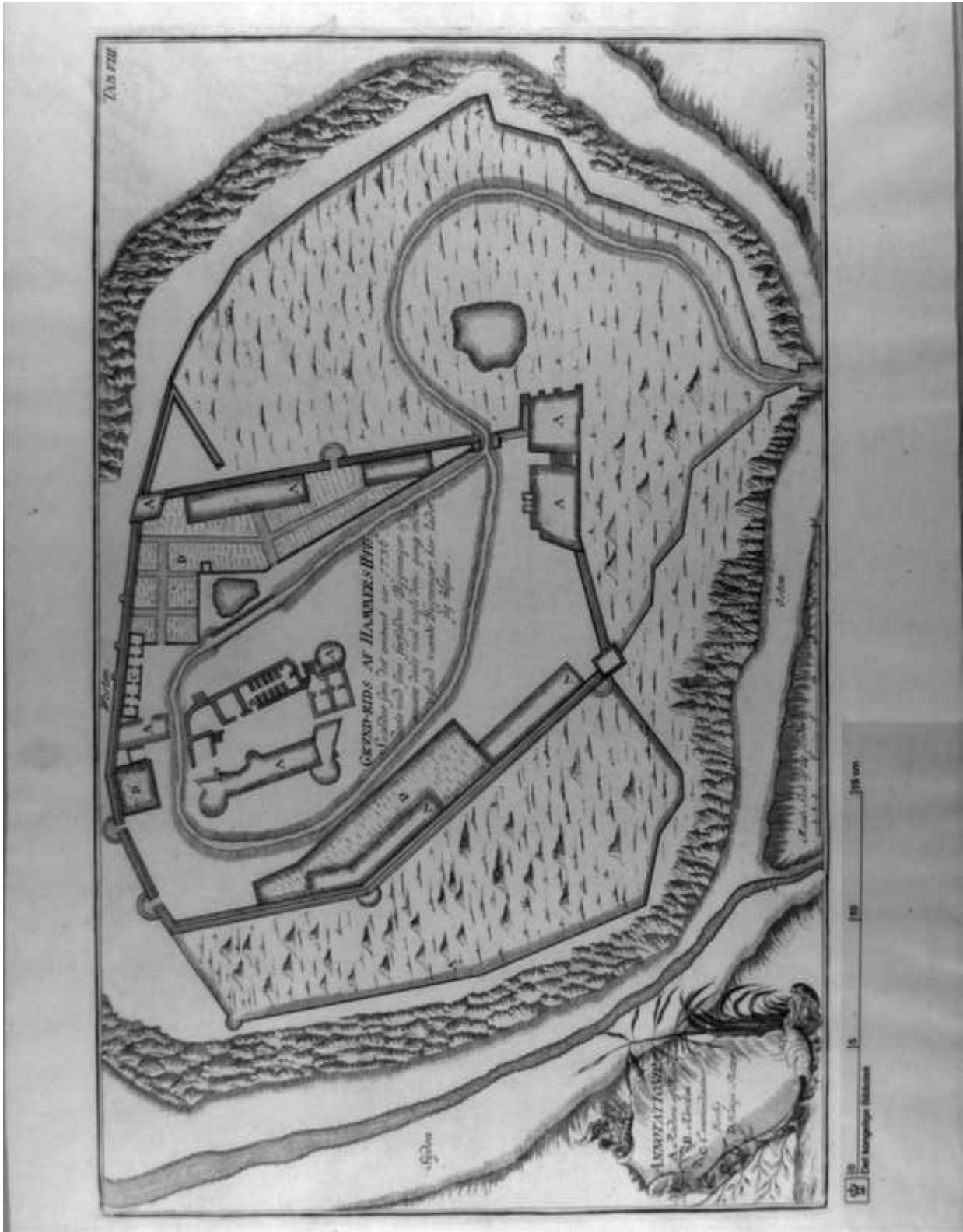
Paa den liden Klokke, som af Menigheden blev kjøbt fra et Skib, der kom fra Dabzig og strandede ved Allinge, staaer dette:

I W. Gedani Ao. 1746

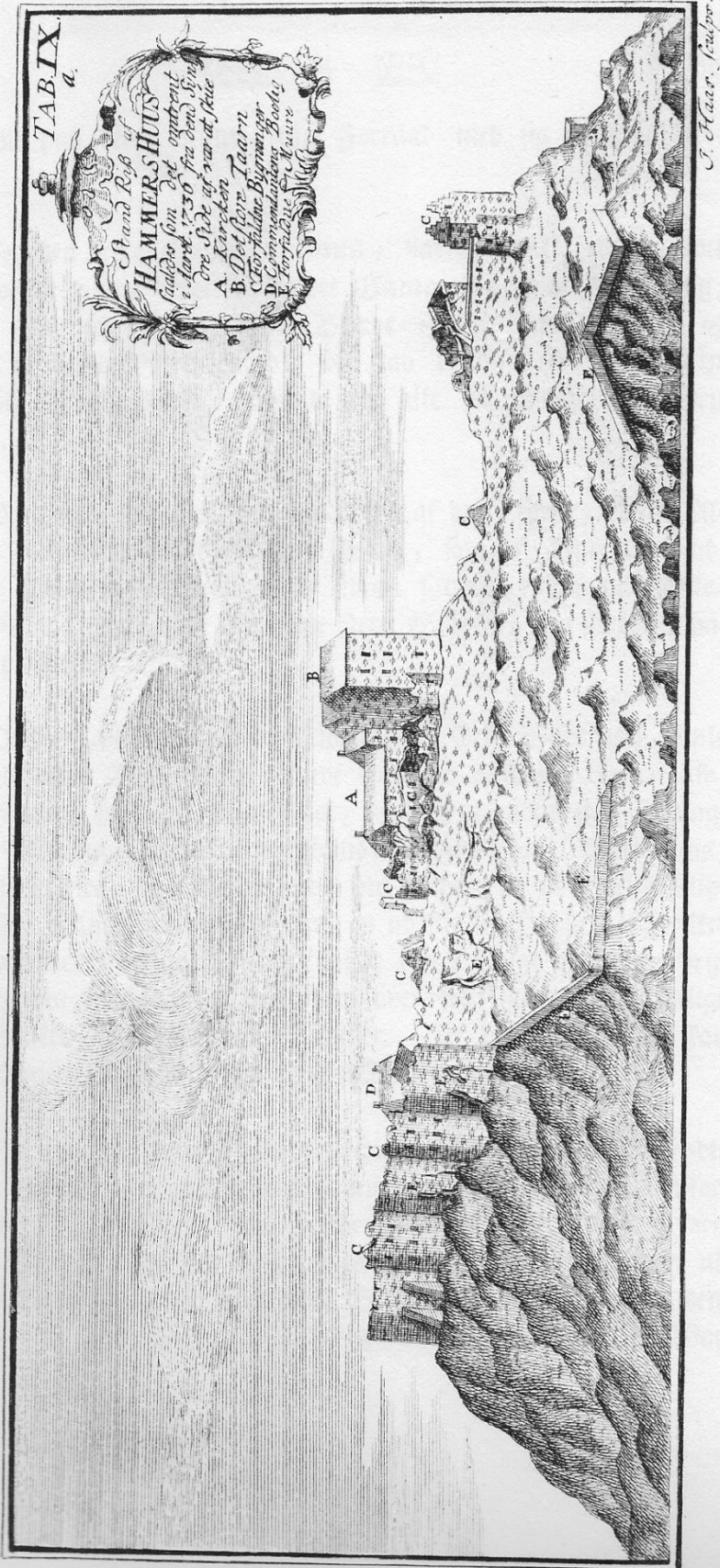
Sit nomen Domini benedictum, me fecit - - -

Paa den ene Side staaer Maria med Barnet paa armen, paa den anden Side staaer Christus med Seiers Fanen.

Hammers-Huus. Inden dette Sogn Grændser er fornemmelig at merke, det Kongelige Slot Hammershuus, som efter nogle Sigende er bygget Ao. 1159 af Kong Waldemar den Første, men efter andres (108) Mening, af Erke-Biskop Asser; Det ligger paa en høi og ubestigelig Klippe, og er med Mure og Volde omgivet, blant andre dets Bygninger var det bekiendte Taarn, kaldet Mantels-Gaarden, son af Lybekkernes Høvedsmand Bernhards Knoppio var opført, og hvorfra havdes en meget vitløftig og lang Udsigt til Søen; Der var og en Kirke paa Slottet, hvorudi Slots-Præsten forsynede Guds Tienesten for Menigheden, der bestod af Landets Gouverneur eller Commandant, som gemeenligen havde sin Bopæl paa Slottet, og af Garnisonen og andre Betientere ved Fæstningen, men naar ingen Slots-Præst var beskikket, søgte disse alle St. Olai eller Ols-Kirke.

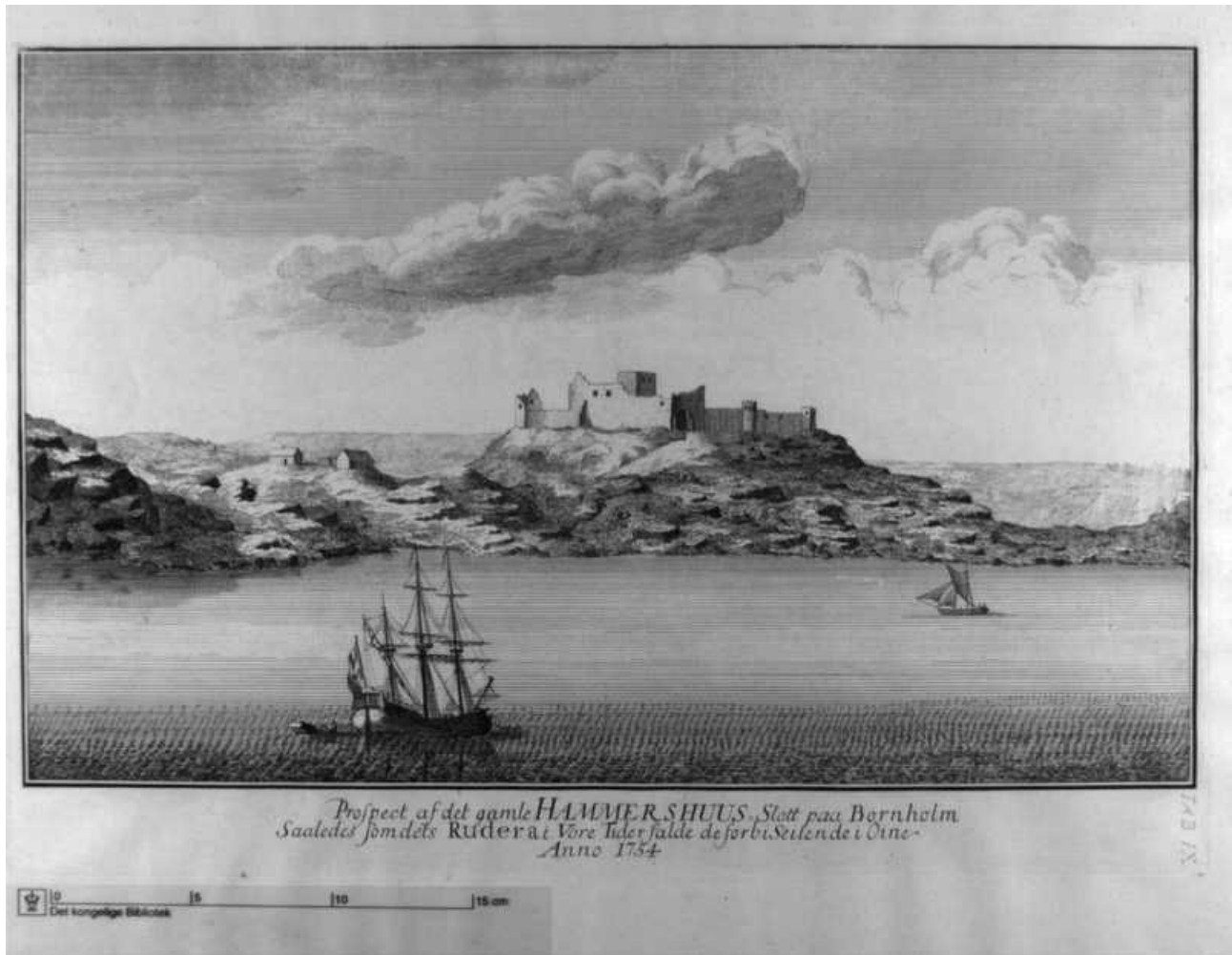

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

TAV. VIII TAB IX. A TAB IX. B. Den sidste Garnisons-Præst paa Hammershuus, blev Ao. 1648 derfra forflyttet til Nye-Kirke Menighed; Men Slottet tillige med Kirken har allerede for mange Aar siden, begynt at forfalde, hvorfore omsider, nemlig Anno 1743 endeel deraf blev afbrudt, og Muurstenene anvendte til en ny Hoved-Vagtes Bygning i Rønne. En Grund Tegning af dette berømte Slot, saaledes som det med sin Befæstning endnu for faa Aar siden i sin Undergang var at skue, er paa TAV VIII forestillet, hvoraf de gamle forrige Bygningers Situation kan skiønnes. TAV IX, a. viser en Stand-Ris af dette gamle forfaldne Slot, saaledes som det omtrent Aar 1736 lod sig tilsyne, og en Prospect af samme Slot sees paa TAV IX. B. saaledes som det nu i vore Tider, efter sin Ruin, fra Søen af viser sig.

En Fierding Vei omtrent fra Slottet, neden for Hammern paa den yderste og Nordeste Odde nær Havet, sees endnu Rudera af et Capelle, som formodentlig i de Papistiske Tider er opbygget til deres Andagt, som ofte søgte til den derved værende herlige og fortreffelige Kilde, kaldet Salamons-Kilde, der endnu har meget sødt og klart rindende Vand, som de Søfarende som oftest, naar (109) de komme paa denne Kant, tage Forraad med sig af paa deres Skibe.

Gammelborg og Lilleborg-Slotter. Foruden dette Hammershuus, har endnu i fordum Tider været tvende andre Slotte, kaldet Gammelborg og Lilleborg, som laa strax ved en Sø, kaldet Borre-Sø i Almind-Skov, og et andet af mindre Betydenhed, som laa ei langt fra Botulphi eller St. Boels Kirke, men de ere alle for mange Aar siden ødelagte.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Man seer endnu ældgamle Rudera af de to første, hvilkes Alderdom skønnes af adskillige store Træer, som af Naturen ere udvoxede; Omtrent for tredive Aar siden, fandtes endnu paa Lilleborgs Plads en Stolpe med store Jern Stabler, som syntes at have været en Port-Stolpe.

Dette Hammerhuus-Slot, som Erke-Bisperne i gamle Dage udi deres Documenter kaldede Castrum nostrum Hamarense, har sit Navn, først af Huus-Slot, ligesom ci endnu sige Coldinghuus, Riberhuus, Callundborghuus, Aggershuus, Vardehuus og saa fremdeles, og af Hammer, som betyder en ubestigelig Klippe ved Sø-Kanten, eller lige frem, en ubestigelig Havbred; Hvilket Ord Hammer i denne Mening tit har været brugt og endnu bruges, ligesom i Skaane, den tvers over for liggende ubestigelige Sand-Bakke, kaldes Sand-Hammer. Af denne Hammer kan paa forbemelte TAV VII sees et Stykke.

Det var paa dette Hammershuus-Slot, at den bekiendte Corfitz Ulfeldt, en af Danmarks den gang værende største og fornemmeste Rigs-Raader, som havde Kong CHRISTIAN Qvarti Datter til ægte, en Tid lang sad fængslet; Hans Historie er almindelig bekiendt, saa jeg paa dette Sted ei behøver at forklare den. (110)

Paa dette samme Slot, har Erke-Biskoppen Jens Grand, fordum paa nogen Tid resideret, da han var undviget fra sit Fængsel paa Søborg, og ankom her til Stedet, hvorom, og videre dette Hammerhuus-Slot angaaende, her neden mere bliver erindret, naar vi hernæst vil anføre Landets Historisk-mærkværdige Ting.

Ellers merker man i dette samme Sogn i Særdeleshed tvende Gaarder, nemlig Halle-Garden og Myre-Gaarden.

Røe-Sogn. Det tredje Sogn, er Røe-Sogn; Kirken skal efter Helvaderi Beretning, i ældgamle Tider have baaret Navn af St. Andreæ-Kirke; Men maaskee, at Navnet ved den gemene Mand, Tid efter anden er blevet fordreiet og forandret, og ved afbrudt Tale siden kaldet Andrøe, derefter kortere taget, og kaldet Drøe, som endelig paa det sidste er bleven til Røe-Kirke. Og kan vel være, Helvaderus har Ret, thi en gammel Brev-Lap, cirka 1530 skreven, nævner Sancti Andrea Sogn paa Bornholm, og derudi liggende Brenne-Mølle, aleneste er dette at agte, at det der siges at ligge i Øster Herred. Resenius i hans Manuscript om Bornholms Historie, kalder den Parochia St. Rudolphi, eller Parochia rubra.

* * * Vel nomen habens a Piseatura, venacule, Fisker-Leie Røe-Stæd dicta, ubi sons visitur, qvo ægroti Festo Sti. Johannis lavantes sanitatem sæpe recuperant.

Men derved er at merke, at det benævnedes Fiske-Leie, er meget ringe og lidet, og følgerlig ei troligt, at samme skulde kunde have givet Kirken og hele Sognet Navn; Desuden er den omtalte Kilde ikke ved Røe-Sted, men længere borte beliggende, og kaldes Helligdoms Kilde, hvorved paa en kort Vei, i gamle Dage har været et Capelle, hvoraf man endnu seer Rudera af Grundvoldene. (111)

Ved Alteret i Kirken, er en Kalk af Sølv forgyldt, hvorpaa staaer:

Maria bite Got; Ave Maria.

Imellem Foden og Overdelen sees et lidet støbt Crusifix, hvor omkring læses:

Chrs bidde Got vor Bernt Zigevirt, vor sine Vrave, vor erbe vden gette

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

De tvende sidste Ore ere uforstaaelige.

Under Foden staaer:

Dette Kelck havt bmt Antonius dem Stalmadera to dem lemt 1096 X Frideric X gros X.

Aars-Tallet er ved en Kirke meget rart, men det øvrige er uforstaaelig; Og skønner jeg selv, at hele Inscriptionen maa være urigtig læst.

Desuden findes en liden Kalk af Sølv forgyldt, og af meget smukt Arbeide, hvorpaa staaer et Crusifix og Ave Maria.

Endnu en Kalk af Sølv, større end nogen af de forbemelte på hvis Fod læses dette:

Diesen Kalk und Patent hat der Oberster Lieutenant Stahl machen lassen vor dem Uplandischen Regiment Zu Fus, Es haben Officir und Soldaten dazu geben; gehöret also dem Regiment, Got gebe seine Genat und Segen durch Jesum Christum! Ao. 1664 Stettin d. 23 April. (112).

Denne Kalk, foregiver man, at en Bonde skal have sneget sig til paa et Vrag af et strandet Skib, som formodentlig har været i et af de Svenske Transport Skibe, som standede ved Bornholm de 4de December 1678; men at Bonden havde frygtet for at beholde det, som et saa helligt Kar, og havde derfor skienket det til Kirken.

Paa en af Væggene i Kirken er malet Kong FRIDERICH den Tredies Navn med Krone over og Symbolo neden under, Dominus providebit; og atter derunder den gang værende Slots-Herres og Frues Vaabener, som af Navnenes Bogstaver, H. S. F. B. V. A. F. og hos satte Symbolo, Nec temere, nec timide, sluttet at være tilforne omtalte Hans Schrøders liden Løwenhielm kaldet, hans og Frues Navne og Vaabener.

I et lidet stærk Eege-Skab, i Muren indmuret, og som forud har været bevaret med stærke Laase, skal til sidst have været forvaret, en af de i forige Tider brugelige Brude-Kroner af forgyldt Sølv; Hvilken Ao 1666 skal være bleven bortstaaen eller forkommet.

Paa Chorets Søndre Side, er paa Muren afmalet Kong CHRISTIANI Qvinti Chifre, og derunder den gang værende Gouverneur Obriste Wetbergs og Frues Navne og Vaabener; Men Skriften, som har været der under, er af Ælde og Fugtighed forgaaen.

Paa en Pille, imellem Choret og Kirken, sees en Tavle, hvorpaa er afskildret Hr. Christen Lind, Præst til Røe-Sogn og Vice-Provst, samt hans Søn, Hr. Christen Lind, Præst til Nyker-Sogn, saa og Hustruen med fem Døttre; Samme Præstes Enke har foræret et Patele til Alteret af Sølv, hvorpaa staaer: (113)

Hr Christen Christensen Lind, blev Præst Anno 1669 den 14 Julij, døde Ao 1714 den 14 October. Martha Espensdatter Orck, Ao 1719 den 24 Junij.

Vesten for denne Pille, som er huul reent op igiennem fra nederst til øverst, staaer et aabent Skab med tvende Hyller udi, hvorpaa Kirkegangs Konerne i forud Tider lagde Ost og Brød til Præsten og Degnen, som offer.

Prædike-Stolen er af Eeg, med zirlig Maling og Forgylding, derpaa ere adskillige Bibelske Sprog anførte; Men over Døren til Opgangen staaer:

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Anno 1630 er dette Arbeyde færdig giort, og da var Slots-Herre paa Hammershuus V. Holger Rosencrantz til Demstrup, Sogne-Præst Hr. Niels Olsen Mönboe &c.

Paa Pulpituret sees afmalet vor Herre Christus, de tolv Apostler og Jomfru Maria, og der under staaer denne Skrift:

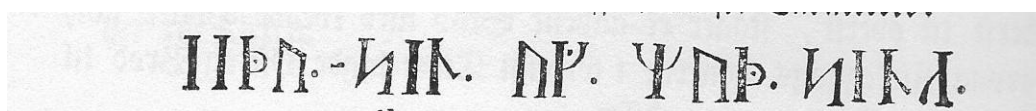
Anno Domini 1596 completum est opus hoc ad illustrandam Gloriam De; & melus retinendam Juventutem intractabilem sub disciplina Ecclesiastica. Pastor erat Dominus Petrus Nicolai, &c.

Paa Kirke-Gulvet ligge tvende hvide Marmor Liig-Stene; som begge have en og samme Paaskrift, saaledes:

Hinrich Groet Jehan: Disse Steen und Stede gehöret Hinrich Groet Jehan undt sin Ervenn.

For Alter-Foden findes en Liig-Steen, af hvid Marmor, fire Alen lang, og to Alen bred, med et net udhugget Crusifix hvor omkring er Inscription med gamle Munke-Bigstaver, som formedelst deres Brek, ei kan læses eller udtydes; Formodentlig (114) skylder denne Steen ei en ringe Mands Been, af de gamle Tider.

Inden Døren i Vaaben-Huset, findes en afbrudt rød Marmor-Steen foran afbrudt, med disse Runiske Characterer:

Fin ug mud fina

Fuo & Matri suæ

TAV. IV. Fig 7. Worm i hans Monum Dan. giver os en Aftegning af samme Steen, som jeg paa TAV. IV. Fig. 7 har forestillet, skjønt det antegnede første Ord (Jidu) derpaa ei findes.

Paa en Tavle, som forklarer de her paa Landet forudm værende Præster, staaer til Slutning disse Linier:

Vaag op, o Syndere! Din Livs Tiid snart er omme,
Og Dødens visse Bud skal til din Bolig komme,
Vaag op i Naadens Tiid, forliig dig med din Gud,
Hvis ey, da skielver du, for Dødens fæle Bud.

Paa en Liig-Steen paa Kirke-Gulvet læses dette:

Herunder ligger begravet Ærlige, Gudfrygtige og Velagte mand
Sal. Thomas Jörgensen Lolic, Kongl. Mayests. Skipper, som
her blev under Bornholm med Kongel. Mayests, Skib den Lange
Hollænder Ao 1635 den 18de Novembr., som haver tient Hans
Mayest. For Bodsmand og Høybodsmand i nitten Aar, og siden som Skipper i Tolv
Aar, ec. Ec.

Paa Klokken staaer:

Soli Deo Gloria. (115)

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Da begge Riger var i FRIDERICH Fierde Volde,
Og Biskop Christen Worm om Biske-Staven holde
Paa Bornholm da var Høyædle Oberst West
Hr. Ancker der og Provst, Hr. Jens til Røe-Sogn Præst.
Da hialp Røe-Menighed mig til at faae min Stemme,
Jeg dem og deres Børn til Kirke ei vil glemme
At kalde naar Tid er, at de skal love Gud,
Til de er bedre Stæd, fra dette⁴ her, gaaer ud.
Anno 1725 Johan Henrich Armovitz a Lübec.

Ruths-Sogn. Det fjerde og sidste Sogn i dette Herred, er Ruths-Sogn; Hvilket maaskee skal være Parochia Sancti Rudolphi, som Resenius nævner ved næst foregaaende Kirke; I dette Sogns Begreb regnes af Merkværdigt i sær Kiøbstæden Hasle, om hvilken blant de andre strax skal meldes.

Ruths Kirke er nyeligen bleven renoveret, i sær indvendig udprydet og ziret, men jeg finder ei i den mig derover meddelede Underretning, andet end det som man ved Alter, Prædike-Stol, Funt og deslige, i enhver Kirke finder, nemlig Bildhugger Verk, Maling, Forgylning, Bibelske Sprog anførte og saadanne almindelige Prydelser; Det deraf som mig har syntes værdt at berette, bestaaer i efterfølgende:

Paa Alter-Tavlen læses foruden adskillige Bibelske Sprog denne Inscription:

Ao. MDCCLIII est hæc Aræ Ruthschinæ Tabula simtibus
Pastoris Ecclesiæ Laurentii Randers iterum perpicta, cum
Andreas Magni filus esset Tutelarius.

Paa saa kaldede Øvrighedens Stoel staaer:

Anno 1754, er denne Brude eller Øvrigheds Stoel malet paa samt-
lige Sogne Bøndernes velvillige Bekostning.

Der under forestilles Qvinden af Samaria, som trækker Vand op af Brønden. (116)

Paa Muren over samme Stoel findes et Vaaben, hvorved staaer:

Efter Høyædle Velbaarne Hr. Oberste Ober Commandant og Amtmand paa Bornholm
Hr. Johan Didrich von Wetberg, Herre til Østerup-Gaard, med sin Velbaarne Frue
Siselle Grubbe, til en Amindelse opsat i Ruths-Kirke Ao. 1685.

Paa Kronen over Prædike-Stolen staaer disse Linier:

Anno 1753 Fendrich Hans Olsen Sonne lode
Med Kiæresten ved Navn Grethe Sode
Opmale Stolens Top og Krone med fin Ziir
Derfor de begge vist af Gud velsignet bliir.

Kirkens Loft er zirlig malet, og derpaa findes efterskrevne Mænds Navne, med en derved føiet Opskrift i Poesie: Hans Christensen Pilegaard, Christian Pedersen Rosendahl, Thøer Hansen Kiæregaard.

De trende Ruths-Kirkemænd med Qvindernes Samtykke
Har dette Kirkens Loft med Malning ladet smykke
Hver af dem gierne har tre Daler givet ud,
Derfor de lønnes af Trefoldighedens Gud.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Paa den Nordre Kirke Dør, som nu er tilmuret, staaer det Aarstal: Ao. MDLXII:

Paa Kirkens største Klokke læses dette:

Anno 1586 Matthias Barnach me fecit in Symbolis.

Paa den minste Klokke staaer:

Anno 1591 til Ruths-Kirke Nytte, og Guds Æres Forfremmelse.

I dette samme Nørre-Herred ligger og Sandvig og Allinge Kirke, hvis Merkværdigheder jeg her vil antegne, siden samme Bye sim tilforn sagt er, ei mere bliver regnet blant Kiøbstæderne. (117)

Paa Væggen næst ved Alteret er en Tavle ophængt, hvorpaa efterfølgende Skrift læses:

Paa Væggen næst ved Alteret er en Tavle ophængt, hvorpaa efterfølgende Skrift læses:

Anno 1687 den 7. May, er Hans Kongl. Mayest. Kong CHRISTIAN den femte, til en glædelig Amindelse for dette Lands Indbyggere, hid til Bornholm med sex Fregatter for Sandvig ankommen, og efter at Hans Kongl. Mayest. Havde beseet Slottet Hammershuus, reyste hand strax til Rønne, hørde her Prædiken den 8de May. Samme Dag reyste hand til Svanike, og blev der til den 11te May, begav sig derfra til Christiansøe: Siden formedelst en contrair Vind og Storm paa Hiem-Reysen, kom Hans Kongl. Mayest. Igien tilbage til Sandvig d. 13. May, logerede ind til Archelie-Mester Niels Jörgensen i Sandvig; Den første Pinze Dag, som var den 26 May, var Hans Kongl Mayest i Allinge Kirke, og hørde Hans Velærværdighed Provstens Hr. Poul Anchers Prædiken til Høymesse, som dertil var bestilt, og som døbte samme Tid Sogne-Præstens Hr. Jacob Jenson Sodes Barn. Som blev kaldet efter Kongens eget Navn, Christian; Hans Kongl. Mayest. Erbød Sig at være Faddere, skikte for Sig op til Daaben Høyædle og Velbaarne Obrister, Ober-Commandant og Amtmand her over Landet Hr. Johan Diderich von Vetberg, Herre til Østrup-Gaard. Der alle Ting, i Allinge Kirke var forrettet, drog Majestæten til Sandvig igien, begierede strax Aften-Sangs-Prædiken af Sogne Præsten Hr. Jacob Jensen Sode at holdes i Logementet paa en Sal til Niels Jörgensens, hvilket da det var efterkommet, gik Hans Kongl. Mayest. Til Seyls og kom lykkelig til Kiöbenhavn med sine mange medfølgende Herrer, Denne Tavle er opsat Efterkommerne til Almindelse.

Paa den anden Side af Alteret, er en Tavle ophængt, hvorpaa læses denne Skrift:

Herunder hviler den Ærlige og Mandhafte Archelie-Mester Niels Jörgensen, som har tient Hans Kongel. Mayest til Danmark og Norge udi 18ten Aars Tiid; Døde i Sandvig den 16de Martij 1693 udi hans Alders 57. Aar. (118)

I Kirken selv, bedre ned fra Choret, sees atter en Tavle paa Væggen opslagen, hvorpaa staaer:

Anno 1577 den 2. Julij ist en Gotte verschieden auf der See, der Ædle und Ehrenveste Phillip von Sekonaick, seines Alters 23. alhie zu Bornholm Erlich begraben.

Oven over denne Skrift sees Christus paa Korset afmalet, og der under en Person paa Knæ, i Gammeldags, eller ligesom Geistlig Dragt, og Kaarde ved Siden, fra samme Persons Mund staaer i tvende Linier disse Ord.

Ah! Da Christe Deus vitæ Nos Neve Pudere
Neve etiam mortis Pænituise qveat.

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Videre findes derpaa denne Skrift:

Nobilitate antiqva & laudata ortus D. Philoppus a Schonaich
Litteris & virtute Præstans, invitatus in Svecia, ut in aula
Regia Locum Ipsius noblitate Dignum tuertur; Dei vo-
luntate in mari pie exspiauit 2. Julij 1577 ætat 23 Sepult.
In Bornholm. Daniae.

Denne Tavle skal være fra Lybek hidsendt og her ophængt; Personen skal have været af en Adelig og Friherlig Familie i Schlesien og Lausnitz, som ellers har udbredet sig i Polen, Preusen, og i andre Lande; Skal og Anno 1700 af Keiseren være ophøiet i Græve-Standen.

Ved siden af Alteret hænger en blakket farved Fane, hvorpaa denne Indscription læses:

Anno 1661. den 16 December ist det Ehrenveste und Manhafte
Hans Meyer, aus Glückstadt, Ihro Königl. Mayst. Zu Danne-
Marck Wachtmeister Lieutenant auf Hammershuus gestorben, und hier begraben.

Paa samme Fane staaer et Vaaben, i hvis Midte sees en Arm med Haand, holdende en Lee. (119)

I Kirken findes og en sort Fane, hvorpaa staaer:

Obrist Lieutenant Woldemar Brinck, fød 1622 udi Helsingör paa

Christi Himmelfarts-Dag, og døde 1692. Christi Himmelfarts-Dag, da han var gammel
70. Aar.

Midt i Kirken hænger atter en sort Fane, med denne Paaskrift:

Hans Kongel. Mayests. Til Danmark til Danmark og Norge ec. Fordum be-
Stalter Styk-Hauptmand over Bornholm, den Erlige og Mand-
Haftige Mand, Niels Christensen, barnfød udi Helsingør 1612. og døde paa
Hammershuus den 1 August 1679. Memento mori.

Vaabenet fører en Canon med en Ildsprudende Bombe over paa.

Midt for Alteret sees i Gulvet en stor Liig-Steen, hvorpaa er udhugget et Vaaben, bestaaende af en Ørn, med udstrakte Vinger, med en aaben Hielm over, og tvende Horn, derhos læses denne Skrift:

Anno 1547 an Sonanendt, na Laurentii starff Blasius van Wike-
De den Seeliger Haup,amd, up Hammershuusen, was Thomas
Wikede, Ritter und Borgemeister in Lubek sin Sone.

Paa de ene Side ved Prædikestolen, staaer Obrist Commandant og Amtmand Wetberg og hans Frues Vaabener afmalede.

Under Skrifte-Stolen ligger en temmelig stor Liig-Steen, hvorpaa denne Skrift findes:

Anno Domini 1556 am Tage der Himmelfarth Christi strarff, undt
Ligt hir begraben Arxfat Albrect Boitin, ein Kindt van anderhal-
Ben Jahren, des Achtbarn Hirman Boitins, Hauptmand allhir up Birnholm Sone. (120)

Dein Todt betrübt mich,
Mein Todt erfreut mich,
Dasz ich denn wiederum dich

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Im Himmel lebendich
Werde sehn so herlich
Gott preitzen ewiglich. H. B.

Denne Herman Boitin skal have været Høvidsmand paa Landet, fra Lübekkerne fra Anno 1550 af.

Paa den største Klokke staaer:

Da Fierde FRIDERICH bar begge Rigers Byrde,
Da Biskop Christen Worm var Geistlighedens Hyrde,
Da Landets Commandant var Oberst Hr. Niels West,
Hans Anker Landets Provst, Hans Mahler Sogne-Præst
Da blev jeg støbt paa nye, som længe havde skratter,
Allinge og Sandvig Bye til min Opreisning skatter;
Til Kirke raaber jeg, til Jorde-Fær og Fryd,
Paa Domme-Dag vi faaer en større Klokke-Lyd. 1724

Foruden disse Bornholms Kirker og Sogne, har man endnu fundet i gamle Documenter, Sancti Michaelis Sogn i Nørre-Herred, og Sabcti Hans Sogn, hvorudi Halægaard, i Vester Herred, men om ikke disse skal være nogen af Landets eller Kiøbstædernes Kirker, overlades til andres Efterforskning; Ligeledes, om St. Andreae Sogn skulde være det samme som Rødsker Sogn, og Alle Helgens det samme som Nyker Sogn. Endnu har man fundet Capella Beatorum Martyrum Maurcii & Sociorum ejus in Borendholm, som Ao. 1480 af Erke-Biskop Johannes har faaet Aflad, dat. In Opido Nexæ.

Landets Militaire Forfatning. Landets Militaire Forfatning og Anstalt, maa jeg ei forbigaae den curieuse Læsere at berette; Og da maa først ihukommes (121) det som i Begyndelsen af denne Bornholms Beskrivelse er meldt, nemlig, at hele Landet er at ansee, som en Fæstning, da Naturen formedelst høie steile Bakker, Klipper, Skierer og Steen-Grunde, saavel som sterke Brændinger ved Storm-Vinde, samt farlige Dans-Riffer og deslige, har omgivet Landet, ligesom med Mure og Volde.

De faa Steder paa Landet, hvor man kunde befrygte fiendtlig Landgang, ere med Volde, Retranchemens og Batterier, som med Canoner ere plantede, forsynede; OG i øvrigt er hele Landets Mandkiøn, som ere i Stand til at bære Gevær, denne store Fæstnings Garnison, og bestaaer enten af Infanterie eller Dragoner.

Gevorben milice er ingen paa Landet, siden Indvaanerne selv have afbedet det, men derimod have de indrettet imellem sig, adskillige Compagnier, som før sagt er, baade til Hest og til Fods, saa at de selv ere i Stand til, næst Guds Bistand, at forsvare deres Land.

Artillirie Væsenet, som er Landets Hoved-Defension, siden derved, formedelst den forbeskrevne Situation, fiendtlig Landgang og Attaquer, mest skal afholdes, bestaar af et vist Antal Constabler og Under-Constabler, som ere detacherede fra Artillerie-Chorpet i Danmark, men dog er et faststaaende Mandskab; Disse alene tracteres paa gevorben Fod, og forsynes med Gevær, Mondering, Sold og Brød, og ere fordelede Landet omkring paa adskillige Poster, dog opholde de fleste sig i Rønne; Dernæst ere to Hundrede saa kaldede Handlangere af Landets egne Folk, som bære Kongens Gevær med Tilbehør, og nyde Aarligen af Kongen en liden Douceur, men holde sig i øvrigt selv med Mondering og videre; Disse udskrives saaledes efter deres Opholds og Boepæls Steder, af Kiøbstæderne og Fiske-Leiene, at de med Magelighed kan inddeles (122) og repareres efter Posternes Situation, og komme Constablerne til Hielp i Artillerie Væsenet; Officererne ved

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

disse Artillerister, staae ligesom Constablerne, paa gevorben Fod, af dem opholde sig Styk-Capitainen, tillige med Archelie-Mesteren, og nogle Constabler altid i Rønne; Styk-Lieutenanten ligger Synden paa Landet i Nexøe med endeel Constabler der, og i Aakirke-Bye; Styk-Junkerens ligger Østen paa i Gudhiem, med behøvende Constabler, der og i Svanike; Desuden opholde sig ved Hammershuus, i Hasle og i Sandvig, de fornødne Constabler; Tambourerne ere af de ovenmelte Handlangere; Officerernes, samt Constablernes og Under-Constablernes Mondur er ligesom den ved Artillerie-Chorpet i Danmark er indrettet; Men Handlangerne bære alle blaa Kiortle og Vester, af Klæde eller Vadmél, ligesom de har Evne og Lyst til, med røde Opslag, og Messing Knapper, røde Strømper, Hattene med gule Snorer omkring, og Haarene i sorte Baand indflettede med sorte Coqvarde paa.

Dernæst ere fire Compagnier Infanterie, som ere langt stærkere, end de gevorbene Compagnier sædvanlig ere, hvilke egentlig og in specie kaldes Rationale, samme ere inddelede efter Landets fire Districter, hvortil udtages baade Bønder og Udbyggere, saa vel som unge Bønder-Karle, samt Indbyggerne i Fiske-Leiene; Hver Compagnie har sin Chef, Lieutenant og Fendrich, samt Under-Officerer, Tambourer og Pibere; Officererne saa vel som de Gemene skaffer sig selv deres Mondur; Officererne, Undr-Officererne og Tambourer bære rødt med hvidt Underfoder, og hvide Opslag, Tin-Knapper, røde Strømper, og hvide Stiveletter, Sølv-Galuner om Hattene, og sorte Coqvarde derpaa; Men de Gemenes Mondur bestaaer af hvide Vadmels Kiortle og Vester, med røde Opslag, og ligedan Kraver om Halsen, røde Strømper, og sorte Halsbind, Hattene med hvide uldene Snorer om, og Haaret med sorte baand indbunden; Flint, Side-Gevær, og Læder-Tøj bekomme de af Kongen; (123) Disse fire Compagnier Chefs ere en Major, tvende Capitainer, og en Capitaine-Lieutenant.

Videre fire Herreds Compagnier, ligesom de forige, langt stærkere end Gevorbene, hvilke ere inddelede, og kaldet efter Landets fire Herreder, nemlig: Øster-Sønder- Vester- og Nørre-Herreds-Compagnier; Et hver af disse Compagnier har sin Capitaine, Lieutenant, Fendrich, Under-Officerer, Tambourer og Pibere; Til disse Herreds Compagnier forflyttes fra de andre, de som have opnaaet 50. til 60. Aar, item ellers svagelige Bønder, Disse Herreds-Compagnier, Gemene, saa vel som Officerer og Under-Officerer, forsyne sig selv med Mondur og Gevær. De Gemene bære graa, eller blaa-graa Vadmels Klæder; Nørre- og Øster-Herreds Compagnier, have grønne, og sønder- og Vester Herreds Brand-Gule Opslag. Officererne have røde Klæder, og Opslag efter deres Compagnier, samt Tin-Knapper: Under-Officererne ere klædte som de Gemene, men have Sølv-Galuner om Hatten.

End videre syv Borgerskabs Compagnier, nemlig et i Svanike, et i Nexøe, et i Aakirke-Bye, to i Rønne, et i Hasle, et i Allinge og Sandvig, hver Compagnie har sin Capitain, Lieutenant, Fendrich, Under-Officerer, Tambourer og Pibere; De anskaffe sig selv deres Gevær og Mondering, men tage ei just lige Couleur dertil, men klæde sig ligesom enhver selv vil, dog beflitte de to Compagnier i Rønne sig paa at have brune Klæder og hvide Strømper. Disse syv Compagnier bestaae af Borgerskabet selv, med deres Sønner og Tieneste-Karle.

Dernæst tvende Compagnier Dragoner, som til visse hver er fem gange større af Mandtal, end de gevorbene; Disse udskrives af visse dertil lagde Bønder-Gaarde, ligesom og hver Præst og Proprietairer, maa levere en Dragon; Blant disse Dragoner er 36. (124) Mand, som kaldes Post-Ryttere; Hver Compagnie har som de øvrige Capitaine, Lieutenant, Fendrich, Under-Officerer, og tvende Tambourer, Kongen giver dem Flint, Pistoler, Bajonetter, Palasker, Patron-Tasker, samt behørig Læder-Tøj, men Heste og Mondur anskaffe de selv, og ansees ikke paa Hestenes Førelse eller Farve, med aleneste at de ere Tienst-dygtige. Officerer, Under-Officerer og Tambourer, bære røde Klædes-Klæder med samme Farve På slag; De Gemene have blaa-graa Klædes eller Vadmels-

Laurids de Thurah: Bornholms Beskrivelse 1756 Del II

Kiortler, med røde Opslag, og Skind Buxer; Det ene Compagnie har røde Vester, det andet Skind-Vester; Alle have hvide Lærrets Støvle-Manchetter, Støvler og Sporer, røde Vadmels Chabaraqver og Pistol-Hylster-Klapper med hvide Lærrets Bændler belagde, Hatte med Sølv-Snorer og Coqvarde, Haaret indflettet, og med sorte Coqvarde.

Tvende gange om Aaret, nemlig strax efter Michels-Dag og efter Paaske, bliver alt ungt Mandskab, som er af Førlighed, og har været til Guds-Bord, opskrevne og enrøullerede, saa vel til de fire National, som til Borger Compagnier, saavidt et hvert kan tilkomme.

General Mynstring skeer engang om Aaret, af Commandanten og Vice-Commandanten, enten i Efterhøst eller i Foraaret, naar Sæden er lagt omtrent ved Junii Maanedes Udgang, eller Julii Maanedes Begyndelse; Samme Mynstring kan ei skee paa en Dag, eller paa et Sted, saasom næsten ved hver Kiøbstæd, nogle Compagnier foretages, saa at vel otte Dage anvendes, førend Mynstringen, over hele Landet kan skee.

Hvert Corporalskab, har ved Kirkerne deres ordentlige Exerceer-Plads, hvor Mandskabet om Søndagen efter Prædiken om Sommeren, blive i de sædvanlige Exercitter øvede. (125)

I Rønne, er et almindeligt Vagt og Arrest-Huus, hvor nogle Mand af de Nationale med en Gefreiter daglig holde Vagt, og blive hver femte Dag afløsed; Denne Vagt holdes i forrige Tider paa Hammershuus; Desuden er i hver Kiøbstæd en Vagt, som af Borgerskabet selv besørger; Og paa adskillige Stæder rundt omkring Landet, ere Vagtboer anlagde, hvor der holdes Stang-Vagter, naar nødig eragtes.

Paa adskillige Høie paa Landet, ere Bauner anrettede, hvilke kan som Varetegn antændes, naar man noget fiendtlig formærker.

Ved hver Dragoner Compagnie ere, som nylig er sagt, nogle saa kaldede Post-Ryttere, der forsendes med Breve og Rapporter, naar behøves.

Overalt paa Landet omkring, baade ved Kiøbstæderne og ved Strand-Kanterne ere fornødne Ammunitions-Huse anlagde; Ved Rønne i sær er det almindelige, som ellers kaldes Rønne-Castell.

Hver Compagnie Infanterie fører nogle Feldt-Canoner.

Artillerie-Posterne trint omkring Landet, ved de med Canoner beplantede Batterier, ere disse: Rønne-Post, Hasle-Post, Hammershuus- og Sandvig-Post, Meelsted- og Gudhiems-Poster, Svanike-Post, Nexøe-Post, og Bodernes Post:

Og saa vidt om det militaire Væsen paa Landet.

Nu vil jeg, efter Løfte, begive mig til de paa Landet værende fem Kiøbstæders Beskrivelse.

Fortsættes i Del 3